

Bir Aile Arşivine Yansısıyla Geç Memlûk Dönemi Halep'inde *Evlâdü'n-Nâs Vakıfları**

Aharon Layish

Çev. Burak Muhsin Akın

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye

bmuhsinakin@gmail.com

Çeviri Makale

Geliş Tarihi: 10.11.2019

Kabul Tarihi: 06.12.2019

Öz

Memlûk dönemi Halep'inden bir aile arşivi, askeri elitten sivil elite dönüşmekte olan bir topluluğa ışık tutmaktadır. Bize vakfın; dini, sosyal ve ekonomik rolünü ve İslam miras hukukunda hiyel yapma ve mirasın bütünlüğünü korumadaki aracı işlevi hususunda fikir sunmaktadır. Kadınlar ve azadlı kölelerin mülk sahibi olma ve tasarruf etme imkanları hakkında ehemmiyetli bilgiler verilmektedir. Çalışma ayrıca, dört Sünni okula mensup şeri'at mahkemeleri uygulamasının meydana getirdiği yasal çoğulculuğun, vakfın sosyal ve ekonomik baskılara uyum sağlama kabiliyeti üzerindeki etkisi ile de ilgilenmektedir.

Anahtar kelimeler: Vakıf, Memlûkler, Kadınlar, Köleler, Hukuk Tarihi, Hukuki Çoğulculuk

Waqfs of Awlād al-Nās in Aleppo in the Late Mamlūk Period as Reflected in a Family Archive

Aharon Layish

Transl. Burak Muhsin Akın

İstanbul Medeniyet University, Department of History, İstanbul, Turkey

bmuhsinakin@gmail.com

Translation

Arrival Date: 10.11.2019

Acceptance Date: 06.12.2019

Abstract

A family archive from Aleppo of the late Mamluk period sheds light on a society in transition from military to civil elite. It provides us with insights on the religious, social, and economic role of the waqf and on its function as a means for circumventing the Islamic inheritance law and preserving the integrity of the patrimony. Vital information is provided on the possibilities for women and manumitted slaves to own and dispose of property. The study is also concerned with the impact of the legal pluralism created by the introduction of sharia courts belonging to the four Sunnī schools on the ability of the waqf to accommodate itself to social and economic pressures.

Keywords: Waqf, Mamluks, women, slaves, legal history, legal pluralism

* Aharon Layish (İslam ve Orta Doğu Çalışmalar Bölümü, Kudüs İbrani Üniversitesi, İsrail, layish@mscc.huji.ac.il) tarafından "Waqfs of Awlād al-Nās in Aleppo in the Late Mamlūk Period as Reflected in a Family", ismiyle yayınlanan bu makale *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 51, No. 2 (2008), pp. 287-326 de neşredilmiştir.

Birkaç yıldır, Miriam ve ben Kudüs İbrani Üniversitesi'nde lisansüstü öğrencilere vakıf üstüne seminer vermekteyiz; bu nedenle bu yazıyı kendisine adanmak bana büyük bir memnuniyet verir. Miriam ve meslektaşlarım Reuven Amitai, Amalia Levanoni, David Powers, Michael Winter ve bu makalenin önceki taslaklarını eleştirel bir gözle okuyan ve en değerli yorum ve önerileri sunan anonim eleştirmene minnettarım. Ayrıca meslektaşım Miriam Rosen-Ayalon ve öğrencilerimden Muhammad Tatur ve Nikolaus Wildner'e yardımlarından dolayı teşekkür ediyorum. Maurits van den Boogert'e cömert editöryal yorum ve tavsiyeleri için teşekkür ederim.

Giriş

Bu makale, Berlin'deki Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz'de, Halep'teki bir Memlük emirinin nesline ait kırsal ve kentsel mülklerde yapılan 32 işlemin kronolojik kaydını içeren bir tomara odaklanmaktadır.¹ Tomar; ilki 25 işlem, ikincisi ise 7 işlem içeren iki defterden (*sicil*) oluşmaktadır. Bu işlemler, on dördüncü yüzyılın sonlarından, on altıncı yüzyılın başlarına kadar uzanan 100 yıldan fazla bir zaman diliminde yapılmıştır. Siciller, çeşitli türlerdeki hukuki işlemlerin² kayıtlarını içermektedir; ancak ben bu yazıda, Memlük emiri Oğulbay b. 'Abdullah b. Süleymân el- Cîhangîr nesli tarafından dört kuşaktan fazla süren bir dönemde tesis edilen beş büyük *vakfiyeye*; vakıf senedine yoğunlaşacağım. Her ne kadar sayıca sınırlı da olsa, bu *vakfiyeler* bize aslen askeri elit olan Memlüklerin sivil elite dönüştüğü bir devirde Halep toplumunun çeşitli kısımlarını izlemek için nadide bir fırsat sağlıyor.

Bu çalışma teorik müzakereden ziyade hukuki tatbikat üzerine odaklanmaktadır. Vakfetme işlemine ilişkin hukuki hususların yanı sıra *vakfiye*; kurucunun vakıf gelirlerindeki hak sahipliğinin varisler arasında paylaşılması ve vakıf yöneticilerinin nizamı hakkındaki isteğini yansıtır. Bu bağlamda, belgelerden çıkan ana mesele, günlük yaşamın sosyal ve ekonomik baskılarıdır. Burada, söz konusu baskıların akislerini hukuk ve sosyal tarih bağlamında değerlendirmek için bir girişim yapılacaktır. Sınırlı sayıda belge ve bunların kapsadığı belirli zaman aralığı nedeniyle, bu çalışmanın, adli uygulamadaki ana eğilimlerin kabaca

bir tasviri ve varılan sonuçların da kesin olmayan sonuçlar olarak değerlendirilmelidir.

Kaynaklar

On altıncı yüzyıl ortalarında Osmanlı defterlerinde kayıtlı Memlüklere ait onlarca *vakfiye* ve emlak üzerine yaptığı araştırmada M. Winter, geç Memlük dönemi el-Şam bölgesinin sosyal ve ekonomik tarihinin incelenmesi adına *vakıf* ve *milik* belgelerinin önemini gözlemlemiştir.³ Birçok vakada orijinal *vakfiyeler* sağlam kalmamıştı ve Osmanlı katiplerinin *şeri'at* mahkemesi sicilini (*mahdar*) esas alarak özetler hazırlamaktan başka seçeneği yoktu.⁴

Burada incelenen *vakıf* belgeleri, kurucuların vefatlarından onlarca yıl sonra *sicilde* kaydedilen asıllarının kopyalarıdır. Bu nedenle örneğin bir belge, Halep *kâdî'l-kudât'*ı (başkadısı-yüksek idarecisi) "Aslından harfi harfine yapılmış bir kopya ile beraber asıl *vakfiyeyi* onayladı(*subût*) (*me'a aslihi el-menkül minhu harfen bi-harfin*) ifadesiyle bitmektedir.⁵ *Vakfiyenin* sıhhati ancak, söz konusu mülkün, meşru olarak *vakıf* kurucusunun tam mülkiyeti altında olduğuna yüksek rütbeli şahitlerin (dört fiki mezhepten *Kâdî'l-kudât'*ın) şahitlikte bulunduğu kapsamlı bir duruşma sonrası tasdik edilebilirdi. Bu şahitlikler ve mahkemenin tasdiki *vakfiyelerin* kopya metinlerinden önce gelmektedir.

Orijinal *vakfiyeler* muhtemelen ailenin özel arşivinde tutuldular; buradan da diğer hukuki belgelerle birlikte kronolojik düzende tomar üzerine kopyalandılar.⁶ İlk sicil (25 no.lu) son belgesi, asıllarıyla birlikte tomara kaydedilen belgelerin karşılaştırma(*mukabele*) usulünü tasvir eder ve belge, katibin aşağıdaki kelimelerle teşhisi ile sona ermektedir: "[aile kayıt defterindeki]

¹ Söz konusu parşömen tomanı 20 metre uzunluğunda ve 30 cm genişliğinde olup 120 sayfadan oluşmaktadır. Bana bir fotokopisini sağladıkları için Berlin'deki Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz'a içten teşekkür ederim. On dördüncü yüzyılın sonlarından on beşinci yüzyılın ortasına kadar 24 belgenin açıklamalı bir baskısı için bkz. Souad Saghbini, *Mamlukische Urkunden aus Aleppo: Die urkundensammlung (ğâmi' al-mustanadât) der mamlukisch-aleppinischen Familie Ugulbak* (Hildesheim, Zurich & New York, 2005): 11-2, bu makalede tartışılan beş *vakfiyeden* ikisini içermemektedir. Bu yayına dikkatimi çektiği için Dr. Johannes Pahlitzsch'e minnettarım. Bu yazıdaki *vakfiyelere* yapılan atıflar orijinal el yazmasına (*Sicil*) aittir.

² Satışla ilgili belgeler bulmaktayız; miras; intikal, mülk devri; istibdâl, vakıf mülkü değişimi; icar, kira; ve tamlik, mülkiyet devri. Temlik, şer'î teklif ve kabulle gerçekleştirilirdi (*icâb ve-kabûl*) ve teslim ve tesellümle (*teslîm ve-tesellüm*); *Jami- al-mustanadât al-'aid li-'a'ilat Ughulbak al halabiyya al-mamlukiyya*. Arapça olarak 24 belgelerin açıklamalı baskısı. İçinde, Saghbini, *Mamlukische Urkunden aus Halep* [bundan sonra Arapça belgeler adıyla anılacaktır]: 73, son paragraf. Krş; B. Johansen, *The Islamic Law on Land Tax and Rent: The Peasants' Loss of Property Rights as Interpreted in the Hanafite Legal*

Literature of the Mamluk and Ottoman Periods. Londra: 1984: 27; C. F. Petry, *Protectors or Praetorians? The Last Mamluk Sultans and Egypt's Waning as a Great Power* (Albany, 1994): 196; C. F. Petry, "The Estate of al-Khuwand Fatima al Khassbakiyya: Royal Spouse, Autonomous Investor." İçinde: *The Mamluks in Egyptian and Syrian Politics and Society*, ed. M. Winter and Amalia Levanoni (Leiden, 2004): 280-1; D. P. Little, *A Catalogue of the Islamic Documents from al-Haram al-Sharif in Jerusalem* (Beyrut, 1984): 299.

³ M. Winter, "Mamluks and their Households in Late Mamluk Damascus: A Waqf Study." İçinde: *The Mamluks in Egyptian and Syrian Politics and Society*, ed. M. Winter and Amalia Levanoni (Leiden, 2004): 297. Winter, şu anda bu belgeler temelinde Şam üzerine kapsamlı bir çalışma yürütmektedir.

⁴ Winter, "Mamluks and their Households in Late Mamluk Damascus": 306, 315.

⁵ Sicil I, Vakıf 1, p. 15, satır 8-9. *Vakfiyeyi* kopyalayan kâtip 16. satırda gözükmektedir.

⁶ Bir durumda, asıl *vakfiye* dört kopya ile birlikte onaylandı ve tüm bu belgelerin kopyalarının kurucu ailesine verildiği anlaşılıyor. Sicil I, Vakıf 3, s. 24, satır 13 - S. 25, satır 4.

Belgelerin toplayıcısı... orijinal [belgeler dahil] [aile kayıt defterinde olan belgeler]'den kopyalanmış ve kaydedilmiştir (*câmî' el-müstenadât... bi-usûlihi ellâti nukile 'anhâ ve-nusikha minhâ*).⁷ Teknik olarak *vakfiyenin* tasdik edilmesi için kaydedilmesi gerekli değildir, fakat pratikte ek bir hukuki koruma ekliyor olabilir. ⁸ Bazı durumlarda, vakfın kurulması ile *şeri'at* mahkemesi siciline kaydedilmesi arasında 80 yıl kadar geçmiştir.

Memlûk Döneminde Halep İdaresi

Memlûk döneminde Suriye; Şam ve Halep olmak üzere iki büyük vilayetten oluşuyordu. İkincisinin adli alanı, Humus, Hama, Trablus ve Güneydoğu Anadolu şehirlerine kadar uzanmaktaydı. Kahire'de bulunan sultan; Şam ve Halep'in genel valisi için geniş yetkiler vermişti. Suriye'deki vazifelerini devralmadan önce çoğu *mukaddem* rütbesine terfi ettiriliyorlardı ki bu, kendilerine ait büyük hanelere ve küçük ordulara sahip olduklarını akla getirmektedir.⁹

Sultan Baybars, hem Kahire hem de Şam'a her Sünni fıkhi mezhepten biri için olmak üzere dört baş *kâdî* atadı, ancak Şafii okulunun baş *kâdîsı* bunların en üstünü tutuldu.

Hazineyle (*beytü'l-mâl*) ilgili meselelerde ve yetim mülkleri hususunda münhasır yargı yetkisine sahipti. On dördüncü yüzyılın ikinci yarısında, Halep'e de dört *başkâdî* atandı. Sultan, *başkâdîları* yerel "ulama"nın önde gelen temsilcilerinden seçerdi. Sultan, Osmanlı fethine kadar devam eden yeni adli sistemi, yeknesak fakat esnek bir hukuk sistemi şeklinde oluşturmayı amaçlıyordu. *Kâdîların* takdir alanı ilgili mezhepteki hakim görüş ile sınırlanarak; örneğin *taklit* teşvik edilerek yeknesaklık temin edilirken; dört okula eşit statü verilerek esneklik sağlanmış, böylelikle bireyler

için dört fıkhi mezhep arasında en uygun manevra imkanı sağlanmıştı.¹⁰ Örneğin, ağırlıklı olarak Hanefi mezhebine bağlı olan askeri elit üyeleri, bir *vakıf* mülkünün devir veya ferağını tescil ettirmek istediklerinde, söz konusu mülk tahrip veya zarar gördüğü takdirde mülk mübadelesine (*istibdâl*) cevaz veren Hanbeli *kâdîsına* başvurabileceklerdi. Hanefi okulunun aksine; Hanbeli alimleri, vakfın kurucusu *vakfiyede* yönetici için böyle bir seçenek şartı koymamış olsalar dahi ve hatta *kâdîdan* devir onayı bile almadan evvel bu hareket şekline müsaade vermişlerdir. Askeri elit ve adliyenin, kamu yararını göz önünde bulundurarak, bu noktada uyum içinde hareket ettikleri görülüyor.¹¹

Vakfiyelerin Doktrinsel Temelleri

Bu yazı için incelenen bütün *vakıfların* Hanefi mezhebine göre tertip edildiği görülüyor. Bu; kaynak *vakfiyede* kurucunun kendisinin ilk hak sahibi olacağını şart koşmasından çıkarılabilir ki bu durum, yalnızca Hanefi mezhebinin cevaz vereceği bir koşuldur.¹² Kurucu ve vakfedilen mülk arasındaki hukuki bağlantının kesilmesi de Hanefi mezhebine göredir ki belgede şöyle yazılıdır: "kurucu, vakfı mülkiyetinden çıkarmış, tasarrufundan elini çekmiş ve onu *vakıf* kılmak üzere Allah rızası için bağışlamıştır." (*ahrece mâ vakafahu 'an milkihi ve-abânehu 'an iyâzatihi ve-ce'alahu vakfen li-llâhi*).¹³

Özel mülkün vakfa dönüştürülmesi için hukuki alanın nihai olarak kesilmesi, kurucunun bir vekil tayin ederek mülkün tasarrufunu nakletmesiyle gerçekleşir (*selleme teslîman*). Bu, vakfetme eylemini tamamlar ve geri dönülemez kılar [*tamme el-vakf ve-lazime*].¹⁴ Dördüncü *vakfiye*, mülkiyeti ve tasarrufundan çıkardıktan sonra, kurucunun mülkü *nâzıra* (yönetici)

⁷ Sicil I, Muqabala, s. 71, satır 13.

⁸ Krş. Muhammad Qadri, *Kitab Qanun al-adl wa-l-insaf lil-qada 'aid mushkildt al-awqaf*. 3. Edisyon (Cairo, 1320/1902): art. 2; W. Heffening, "Wakf." İçinde; *Encyclopaedia of Islam*, 1st edition: 1096ii

⁹ Petry, *Protectors or Praetorians?*: 35.

¹⁰ Y. Rapoport, "Legal Diversity in the Age of Taqlid: The Four Chief Qadis under the Mamluks." *Islamic Law and Society* 10.2 (2003): 210-3; J. Drory, "Founding a New Mam laka: Some Remarks Concerning Safed and the Organization of the Region in the Mamluk Period." İçinde; *The Mamluks in Egyptian and Syrian Politics and Society*, eds. M. Winter and Amalia Levanoni (Leiden, 2004): 182-3; M. Winter, "Inter-Madhhab Competition in Mamluk Damascus: al-Tarsusi's Counsel for the Turkish Sultans." David Ayalon Memorial Volume, *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 25 (2001): 196; Petry, *Protectors or Praetorians?*: 36.

¹¹ R. Peters, "Wakf. I. In the Classical Islamic Law." *Encyclopaedia of Islam*, 2. edisyon: XI: 62ii; krş. Rapoport, "Legal Diversity in the Age of Taqlid": 222, 227-8. Şafi kadıların, infazı temin etmek için sapkınlık suçlamaları içeren davaları Maliki kadılarına devrettiklerini gösteren

kafi sayıda bulgu vardır. (a.g.e.: 223ff.); krş. Winter, "Inter-Madhhab Competition in Mamluk Damascus": 203; Abdul-Karim Rafeq, "The Application of Islamic Law in the Ottoman Courts in Damascus: The Case of the Rental of Waqf Land." İçinde, *Dispensing Justice in Islam: Qadis and their Judgments*, ed. Muhammad Kh. Masud, R. Peters and D. S. Powers (Leiden, 2006): 415.

¹² Hanbali okuluna göre, böyle bir şart geçerli değildir fakat kurucu vakfın gelirini kullanabilir. Peters, "Wakf": 61i; krş. Miriam Hoexter, "*Huquq Allah and Huquq al-'bad* as Reflected in the Waqf Institution." *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 19 (1995): 138; Rapoport, "Legal Diversity in the Age of Taqlid": 220. Maliki mezhebinin doktrini hakkında, bkz. A. Layish, "The Maliki Family Waqf according to Wills and Waqfiyyat." *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 46.1 (1983): 29; krş. Winter, "Inter-Madhhab Competition in Mamluk Damascus": 203.

¹³ Sicil I, Vakıf 1, s. 14, satır 4; krş. Heffening, "Wakf": 1097i.

¹⁴ Sicil I, Vakıf 1, s. 14, satır 6; Vakıf 2, s. 24, satır 6-8; Vakıf 3, s. 28, satır 1-2; Sicil II, Vakıf 4, s. 115, satır 4-5; krş. Omar Hilmi, *A Gift to*

aktardığını belirtir. Kurucu ilk *nâzırın* kendisi olacağını şart koştuğundan, dördüncü *vakfiyede* belirtilen yönetici muhtemelen; vakfedilen malın daimi *nâzıra* – bu vakada kurucunun kendisine- nakledilmeden önce, hukuki ilişkinin kesildiğini simgeleyen geçici yönetici, *nâzır li-teslim'di*¹⁵.

İnceleme kapsamındaki *vakıflar*, Hanefî mezhebine göre hazırlanmasına rağmen, öteki mezheplere mensup *kâdîlar* ve diğer görevliler geçerliliğini tasdik etmekteydiler.

Örneğin, diğer üç okulun *kâdîları*, Halep ve Hama'nın *şeri'at* mahkemelerinde birinci *vakfiyeyi* tasdik ettiler.¹⁶ İkinci *vakfiye* için her iki *kâdî'l kudat* ve öteki üç mezhebin *şeyhülislamı* harekete geçirildiler.¹⁷ Şafi *kâdî'l kudat*, üçüncü *vakfiyeyi* tescil etti ve Hanbeli ve Maliki meslektaşlarının onun sıhhatini tasdik etmelerini sağladı.¹⁸

Kâdîlar muhtemelen birisinin *vakfiyenin* geçerliliğine itiraz etmesi durumunda onların desteklerini temin etmek için bütün mezheplerden toplanmışlardır.¹⁹ Adli düzlemin ötesinde, bu belgelerde, Suriye'deki Memlük elitinin sınıf kimliği oluşturmalarında mezhep mensubiyetinin rol oynadığına dair herhangi bir gösterge yoktur.²⁰ Pratik ve pragmatik değerlendirmeler teolojik veya sosyal bağlılıklardan daha güçlü görünmektedir.

Vakıfların Kurucuları

Posterity on the Laws of Evqaf. çev. C. R. Tyser and D. G. Demetriades. 2. edisyon (Nicosia, 1922): 1, md. 4 (*Lâzım*); Heffening, "Wakf": 1097i.

¹⁵ Sicil II, Vakıf 4, s. 115, satır 4; krş. Heffening, "Wakf": 1097i; Johansen, *The Islamic Law on Land Tax and Rent*. 31. Vakıf yönetimi hakkında, bkz. Peters, "Wakf": 63i. Mezhepler arasındaki adli düzeydeki rekabet hakkında, bkz. Rapoport, "Legal Diversity in the Age of Taqlid": 227; krş. A. N. Poliak, *Toldot ha-yacasim ha-agrariyim bemitzrayim, suriyä ve-eretz-yisrd el be-sofyemei ha-benayim uva-zman hehadash* [History of Agrarian Relations in Egypt, Syria and Palestine in Medieval and Modern Times] (Jerusalem, 1940): 12; I. M. Lapidus, "Muslim Urban Society in Mamluk Syria." İçinde; *The Islamic City*, ed. A. H. Hourani and S. M. Stern (Oxford, 1970): 204-5; and Rafeq, "The Application of Islamic Law in the Ottoman Courts in Damascus": 411

¹⁶ Sici I, Vakıf 1, s. 6, satır 16-s. 7, satır 19.

¹⁷ Sici I, Vakıf 2, s. 20, satır 2ff.

¹⁸ Sicil I, Vakıf 3, s. 24, satır 13-s. 25, satır 2.

¹⁹ krş. Saghbini, *Mamlukische Urkunden aus Aleppo*: 31-3.

²⁰ krş. Daniella Talmon-Heller, "The Shaykh and the Community: Popular Hanbalite Islam in 12th- 13th Century Jabal Nablus and Jabal Qasyun." *Studia Islamica* 79 (1994): 117-9; Daniella Talmon-Heller, "Fidelity, Cohesion, and Conformity within Madhhabs in Zangid and Ayyubid Syria." İçinde; *The Islamic School of Law: Evolution, Devolution, and Progress*, ed. P. Bearman, R. Peters ve F. E. Vogel (Cambridge, MA., 2005); Dafna Ephrat, "Religious Leadership and Associations in the Public Sphere of Seljuk Baghdad." İçinde; *The Public Sphere in Muslim Societies*, eds. Miriam Hoexter, Sh. N. Eisenstadt, and N. Levtzion (Albany, 2002): 37-41.

Osmanlı'nın Şam'ı işgaline dek, Oğulbay ailesinin şeceresi, dördü bu makaleyle ilişkili olan altı müteakip kuşaktan oluşur. Şecere, Oğulbay b. 'Abdallah b. Süleymân el-Cîhangîr (d. 761/1359) ile başlar.²¹ Oğulbay, "Halep'teki *tablkânenin* kullarından (*mevâlin*) ve ikinci kethüdası olan (*hacip*) [Abdullah b.] Süleyman el-Malikî el-Tahiri'nin²² oğlu, Es-Seyfi" olarak anılıyor.²³ Buradan, Süleyman ve Oğulbay'ın Memlük askeri hiyerarşisinde rol üstlenmiş olduğunu çıkarabiliriz. "El-Cîhangîr" adı, Süleyman'ın sultanın sarayında hizmet verdiğini gösteriyor.²⁴ "Es-Seyf" künyesi, Oğulbay'ın seyfiyeye, yani efendilerinin ölüm veya azillerinden sonra emirlerin hizmetinden sultanın hizmetine geçen Memlüklerden olduğunu gösterir. Bununla birlikte, Seyfiye'nin statüsü, özellikle siyasi şartlar açısından, hükümdara ait diğer Memlük birliklerine göre çok daha düşüktü.²⁵

Kıdemlilik açısından *tablkâne* pâyesi; 100 atlıdan müteşekkil kul askerinin komutanı ve *Halka'*dan 1.000 askerlik bir bölüğün de başındaki kişi olan *emir mi'a ve mukaddem elf* rütbesinin ardından ikinci rütbedir. *Tablkâne emirine* bir grup askere bakmanın yanı sıra 40 kadar Memlük satın alma ve besleme yetkisi de verilmişti.²⁶ Halep'teki İkinci kethüda (*hâcib*), emirler ve askerler arasındaki anlaşmazlıklarda yargı yetkisine sahipti. Memlük hiyerarşisindeki bu kıdemli görev genellikle 40'ın emirleri, bazen de 100'ün emirleri tarafından yapıldı.²⁷

²¹ Soy ağacı için, bkz Saghbini, *Mamlukische Urkunden aus Aleppo*: 29.

²² "el-Zahirî," *lakabını* almış sultana "Zahirî" denir; yani el-Malik el-Zahir'in bir Memlûkü, krş. Amalia Levanoni, "The Sultan's Laqab: A Sign of New Order in Mamluk Factionalism?" İçinde; *The Mamluks in Egyptian and Syrian Politics and Society*, ed. M. Winter and Amalia Levanoni (Leiden, 2004): 95; D. P. Little, "The Governance of Jerusalem under Qaytbay." İçinde; *The Mamluks in Egyptian and Syrian Politics and Society*, eds. M. Winter and Amalia Levanoni (Leiden, 2004): 148

²³ Sicil I, Vakıf 1, s. 9, satır 4.

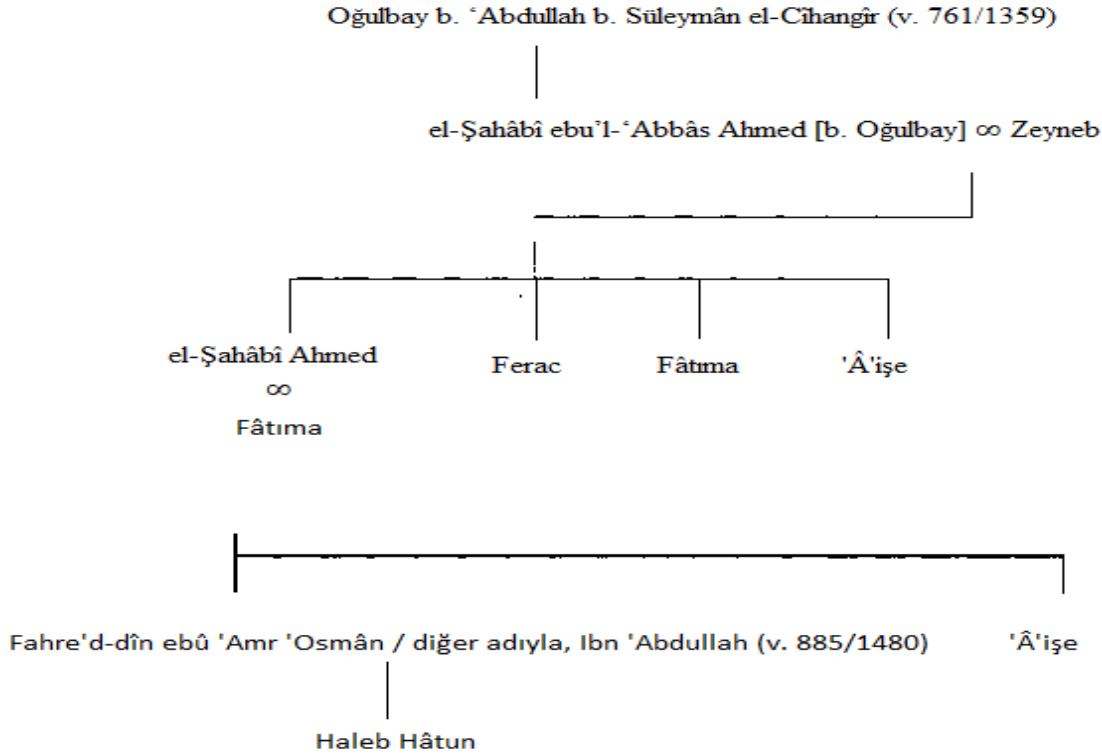
²⁴ Saghbini, *Mamlukische Urkunden aus Aleppo*: 15-7; for Süleyman'ın türbesi için, bkz. a.g.e.: 24.

²⁵ D. Ayalon, "Studies on the Structure of the Mamluk Army-I." *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 15.2 (1953): 204, 220, 222. Seyfi, Memlük sultanlığının ikinci kısmı boyunca hemen hemen her emir için verilen ve dolayısıyla hiçbir önemi olmayan bir ünvan olan Seyfe'ddin'in kısaltmasıdır. Bkz. D. Ayalon, "Names, Titles and 'Nisbas' of the Mamluks." *Israel Oriental Studies* 5 (1975): 213.

²⁶ D. Ayalon, "Studies on the Structure of the Mamluk Army-II." *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 15.3 (1953): 467ff.; P. M. Holt, "Mamluks." *Encyclopaedia of Islam*, 2nd edition: VI: 326i; F. Bauden, "The Recovery of Mamluk Chancery Documents in an Unsuspected Place." İçinde; *The Mamluks in Egyptian and Syrian Politics and Society*, ed. M. Winter ve Amalia Levanoni. (Leiden, 2004): 70.

²⁷ Holt, "Mamluks": 326ii; krş. P. M. Holt, "Kansawh al-Ghawri." *Encyclopaedia of Islam*, 2. edisyon: IV: 552i; D. Ayalon, "Studies on the

Şekil 1. Makalede Bahsedilen Oğulbay Ailesinin Üyeleri

İlk vakfın kurucusu şu şekilde anılır: asil (kerîm), şerefli (mükerr), yüce ('ali), kul; yani Memlük (*melevî*), Büyük Emir (*el-emirî el-kebîrî*),²⁸ *mahdûmî*, yani; Memlûğün kendisini satın almış olan *üstadından*²⁹ özgürlüğünü elde ettikten sonra hizmetine girdiği kişi; Oğulbay *Zâhir el-mülük ve's-selâtin* (krallar ve sultanların yardımcısının) oğlu el-Şahâbî³⁰ Ebu'l-'Abbâs Ahmed.³¹

Kurucunun Arapça ismi; Memlük ve emir oğulları olarak, hür doğmuş Müslümanlardan oluşan özel bir birim olan "halkın çocukları" (*evlâdü'n-nâs*) mensubu

olduğunu gösterir –ki bunlar genellikle Memlüklerden sonra hiyerarşide ikinci sırada gelen, Memlük olmayan, *halka* birliklerine (*ecnâd*) bağlı özgür bir süvari sınıfıydı.³² *Evlâdü'n-nâs* nispeten imtiyazlı bir sosyal grup olmasına rağmen, askeri ve idari müessesenin bir parçası olma eğiliminde değillerdi. Kendilerine, *Halka* mensubu diğer kategoriler gibi askeri hizmetle (*rızak-ı ceşşiyye*) mükellef kılınmadan tekaüdiye olarak toprak tahsis edilirdi.³³ Memlük toplumu D. Ayalon'un deyimiyle "irsiyetle tevarüs edilemeyen tek kuşaklık asillik" idi. Yeni kölelerin

Structure of the Mamluk Army-III." *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 16.1 (1954): 60; Drory, "Founding a new Mamlaka": 176-7; C. F. Petry, *Twilight of Majesty: The Reigns of the Mamluk Sultans al-Ashraf Qaytbay and Qansuh al-Ghawri in Egypt* (Seattle, 1993): 42. Ailenin soy ağacı ve Oğulbay'ın Halep'teki mülkleriyle ilgili teferruat için, bkz. Saghbini, *Mamlukische Urkun den aus Aleppo*: 11-28.

²⁸ Emirlerin unvanları hakkında, see. M. A. Hiyari, "The Origins and Development of the Amirate of the Arabs during the Seventh/Thirteenth and Eighth/Fourteenth Centuries." *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 38 (1975): 523, fn. 89.

²⁹ Ayalon, "Studies on the Structure of the Mamluk Army-I": 216.

³⁰ Şahâbe'ddîn'in kısaltmasıdır ve belirli bir aileye aidiyeti göstermez; Memlûklerin oğullarına verilir. Ünvan, kurucunun özel adı olan Ahmed'e tekabül etmektedir. Bkz. Ayolon "Names, Titles and 'Nisbas' of the Mamluks": 230.

³¹ Sicil I, Vakıf 1, s. 9, satır 4. Oğulbay'ın aynı oğlu da ikinci vakfı kurdu. *Vakfiyede* El-Zeynî Oğulbay'ın oğlu el-Şahâbî Ahmed veya Şahâbe'ddîn Ahmed olarak anılır. Sicil 1, Vakıf 2, s. 20, satır 2; ve s. 21, satır 12-3, 18.

³² Ayalon, "Studies on the Structure of the Mamluk Army-I": 204; D. Ayalon, "Awlad al-Nas." *Encyclopaedia of Islam*, 2. edisyon, I: 765; T. Sato, *State and Rural Society in Medieval Islam: Sultans, Muqta's and Fallahun* (Leiden, 1997): 121, 241; Amalia Levanoni, *A Turning Point in the Mamluk History: The Third Reign of al-Nasir Muhammad Ibn Qalawun* (1310-1341) (Leiden, 1995): 42-51; Y. Rapoport, *Marriage, Money and Divorce in Medieval Islamic Society* (Cambridge, 2005): 21. krş. John Meloy, "Awlad al-Nas." *The Encyclopaedia of Islam-Three*, Part 2 (2007): 184-5.

³³ A. N. Poliak, *Feudalism in Egypt, Syria, Palestine, and the Lebanon 1250-1900* (London, 1939): 29, 32-3.

sürekli temin edilmesi ve onların askeri müesseseye dahil edilmeleri, Memlük soyundan gelenlerin bu yapıdan hariç tutulmalarına ve Arapça konuşan yerel Müslüman nüfus içinde kaynaşmalarıyla sonuçlandı.

34

El-Eşref Kâıybây ve Kansu el-Gavri dönemine gelince, ihtiyat birliği olarak *evlâdü'n-nâs* rolü marjinal hale geldi, öyle ki sultanlar sıklıkla talimlerini tamamen ihmal ediyor ve ücretlerini donduruyordular. Bu yüzden askeri hiyerarşideki konumları sağlam olmuyordu. Eğer *evlâdü'n-nâs* atalarının *iktâ'âtını* (sözleşmeli bir ödeme karşılığında tahsis edilen tarım arazilerini) ellerinde tutmayı başarabilselerdi, devlet topraklarının önemli bir kısmını elde etmiş olabilirlerdi; buna mukabil ise gelecekteki birliklere dağıtılması için uygun toprak kalmayacaktı. On beşinci yüzyılın fiyat enflasyonu nedeniyle "*evlâdü'n-nâs*", maddi faydadansa sosyal prestij kazanmış görünüyor. Yine de, egemen seçkinlerin en alt uçlarında, çevresel statülerine bağlı kalarak tırmanan, farklı ve kendi hallerini düşünen bir çıkar grubu olmayı sürdürdüler.³⁵ Burada incelenen vakfın kurucusu, *evlâdü'n-nâs* 'dan biri olduğu için, *el-emîr el-kebîr* unvanı, kurumsal bir önemi olmayan, abartılmış bir saygı ifadesi niteliğindedir.³⁶

Üçüncü *vakfiyenin* kurucusu "Merhum, şerefli el-Şahâbî Ahmed b. El-Zeynî Oğulbayk b. 'Aleme'd-dîn Süleymân'ın oğlu el-Şahâbî Ahmed" olarak anılır.³⁷ Bu, Oğulbay'ın hem oğlu hem de oğul tarafından torununun Şahâbe'd-dîn Ahmed ismini taşıdığını gösteriyor.³⁸ Üçüncü *vakfiye*, kurucunun şecere ve unvanlarının yanı sıra diğer bilgiler için de daha fazla ayrıntı sunar. Belge onu şu şekilde tanımlar:

Mevla'mız, şerefli, yüce, asil kökenli (asîlî) El-Şahâbî Ahmed -ki O merhum yüce Memlük(Mevlevî), Mahdûmî el Şahâbî Ahmed'in oğlu -ki o da Merhum El-Seyfî

Oğulbay el-Zahiri'nin oğlu -ki O da [baba tarafından] dedesinden dolayı meşhurdur; (*şehîr*) -ki O dede; Halep'in emir('umerâ), bey (*sâda*)³⁹ ve ayanlarından (*â'yân*), mahfuz; Halep tablkâne'sinin kulu (*mevâlin*) ve ikinci kethüdası, (*Haleb el-şehbâ*) [Oğulbay] el-Mâlik el-Zâhirî.⁴⁰

Bu unvanlar *evlâdü'n-nâs* ile askeri elitten ziyade sivil elit olarak muhatap olduğumuzun açık bir göstergesidir. Oğulbay'ın oğul tarafından torunu olan Şahâbe'ddin Ahmed, Halep'teki El Tonboğa Camii'nin kontrolü ile ödüllendirildiği din eğitimi ve dürüstlüğü ile de tanınmaktaydı.⁴¹

Dördüncü vakfın kurucusu, Oğulbay'ın oğul tarafından büyük torunu belgede şu şekilde takdim edilmekte:

Şerefli el-Zeynî Oğulbay el-Hanefî'nin oğlu; şerefli, yüce, *el-emîrî el-kebîrî* ... el-Şahâbî Ebu'l-Abbas Ahmed'in oğlu; şerefli, yüce *el-emîrî el-kebîrî*, mümtaz (*el-fâzûlî*), allâme (*el'allâme*), *el-âlimî*,⁴² marifetli (*bâri'*), belagatli (*belîğ, müfevve*), destekleyici (*el-senedî*), *es-seyyidî*, emsalsiz (*el-evhadî*), *el-mâlikî*, *el-mahdûmî*, medâr-ı iftihâr (*el-Fahrî*) Ebu 'Amr 'Osman.⁴³

Görünüşe göre 'Osman atalarına atfedilen unvanların çoğunu tevarüs etmedi, zira 'Osman'dan, *el-emîr el-kebîrî*'in *mevlâsı* şeklinde bahsedilmiyor. Bu nedenle muhtemelen yalnızca emlakten hisse ve *vakıf* gelirlerinden hak sahipliği payı tevarüs etmiştir. Arapça ismi de bir Memlük olmadığını gösteriyor. Örneğin, aynı aile arşivinin parçası olan satış senetlerinden birinde, basitçe İbn-i 'Abdullah olarak anılmıştır.⁴⁴ Genel olarak, böyle anonim bir şecere edinme, İslam'a ihtida anlamına gelir ve bu durum da; Memlüklerin gayr-i Müslim geçmişiyle muğlak bağının kopuşuna delalet eder. Bununla birlikte, bir

³⁴ Holt, "Mamluks": 323ii, 325ii; Ayalon, "Names, Titles and 'Nisbas' of the Mamluks": 193; Winter, "Mamluks and their Households in Late Mamluk Damascus": 298, 306-8; Drory, "Founding a new Mamlaka": 170. *Evlâdü'n-nâs*'ın ordudaki mevkileri hakkında, bkz, Amalia Levanoni, "Awlad al-Nas in the Mamluk Army during the Bahri Period." İçinde; *Mamluks and Ottomans: Studies in Honor of Michael Winter*, ed. A. J. Ayalon and D. Wasserstein (London and New York, 2006).

³⁵ Petry, *Protectors or Praetorians?*: 86-7.

³⁶ Memlük Sultanının ilk yüzyılında basit bir unvandır ve tam anlamıyla kıdemli bir emir anlamına geliyordu. On dördüncü yüzyılın sonundan itibaren ise unvan, atâbak el- 'asâkir'in, baş komutanlık makamına dahil edilmiştir. Holt, "Mamluks": 327i; Ayalon, "Studies on the Structure of the Mamluk Army?III": 58-9; krş. D. S. Richards, "Glimpses of Provincial Mamluk Society from the Documents of the Haram al-Sharif in Jerusalem." İçinde; *The Mamluks*

in Egyptian and Syrian Politics and Society, ed. M. Winter and Amalia Levanoni (Leiden, 2004): 47

³⁷ Sicill, Vakıf 3, s. 21, satır 17-8.

³⁸ krş. Saghbini, *Mamlukische Urkunden aus Aleppo*: 12-4, 17-9.

³⁹ Aynı zamanda elit bir ünite olarak aldatmacalara dahil edilmiş olan sultanların oğullarına el-esyad, ya da evladü'l-mülük adı verildi. Ayalon, "Studies on the Structure of the Mamluk Army?II": 458.

⁴⁰ Sicil I, Vakıf 3, s. 25, satır 13-4.

⁴¹ Saghbini, *Mamlukische Urkunden aus Aleppo*: 18.

⁴² *Evlâdü'n-nâs*'ın çoğu askerlik hizmetinden ayrılıp *fukaha* oldu. Ayalon, "Awlad al-Nas": 765; Ayalon, "Studies on the Structure of the Mamluk Army-II": 456. krş. Poliak, *The History of Agrarian Relations*: 49.

⁴³ Sicil II, Vakıf, 4. s. 95, satır 7-9

⁴⁴ Sicil I, İşlem 2, Satış, s. 2, satır 12-s. 6, satır 16.

Müslüman ismin benimsenmesi, askeri aristokrasiden uzaklaşmayı zorunlu kılmaktaydı.⁴⁵

Fahre'd-dîn Ebu Amr 'Osman (d. 885/1480), Oğulbay ailesinin en ünlü üyesidir. Kariyerine Karkar Kalesi'nin komutanı olarak atandığı Halep'te başladı. Fatih Sultan Mehmet Halep'e yaklaştığında Kâytbây, 'Osman'ın sadakatine güvenemedi. Bölgedeki kendi politik konumunu güçlendirmek için, 'Osman kızını Halep'in *beytü'l-mâl* hazinedarının (*vekil*) oğlu Bedre'ddîn Hasan ile evlendirdi. 875/1475'te Halep'te Genel Sekreter (*kâtibü'l-sırr*) ve Ordu müfettişi (*nazirü'l-ceyş*) olarak atandı.⁴⁶ Daha sonra şehirdeki bütün görevlerinden emekli olup dini ilimlerde icazet (*icâze*) almak için Kahire'ye gitti. Sonunda idareci yardımcısı (*davâdâr*)⁴⁷ olarak atandığı Halep'e döndü. 884/1479'da Kâytbây, onu Kal'atü'l-Rum komutanı olarak atadığında kariyerinin zirvesine ulaşmıştı.⁴⁸

'Osman'ın en meşhuru babasından kendisine bir servet kalan Haleb Hâtûn olan üç kızı vardı.⁴⁹ O, Kahire'deki başkatip Muhibiddîn Ebu el-Tanâ Mahmud b. Âğâ ile evlendirildi. Osmanlılar, 1516'da Merc-i Dâbık savaşında Kansu el-Gavri'yi mağlup ettikten sonra, Haleb Hâtûn da Halep'e döndü. 926/1650'de* kocası öldükten kısa bir süre sonra Halep *kâdîsı* ile evlendi ve daha sonra Şam'a yerleşti.⁵⁰ Haleb Hâtûn, Halep'te kamu yararı için el-Zeytun Camii ve türbesinin de bulunduğu 'Antar mahallesinde varlığını halen sürdüren bir çeşme (*sebil*) gibi binalar vakfetmiştir.⁵¹ Osman'ın kızı olan ve Oğulbay'ın oğul tarafından büyük büyük torunu olan "Sitt Haleb" de beşinci vakfın kurucusuydu.⁵² 910/1504'te, Halep havalisindeki Tahârî köyünün yarısını vakfetti; görünüşe göre bu işlem Memlûkün soyundan gelip daha sonra sivil elite

geçen bu yönetici sınıfındaki kadınların statüsünü yansıtıyor.⁵³ Kadınlar tarafından yapılan mülk temlikine dair daha erken bir örnek, (Oğulbay'ın oğul tarafından torunu olan) el-Şahâbi Ahmed'in karısı Fatıma ve kızları Aişe'nin, meşru mirasçıları olarak Ahmet'in mülkünden müştereken sahip oldukları hisselerini (*müşâ'*) kendi kişisel mülkiyetlerine geçirmeleridir (*temlik*).⁵⁴

Vakfedilen Mülkler

Malikiler dışındaki tüm mezhep hukukları, yalnızca açıkça tanımlanmış ve vakfetme anında var olan aynî varlığın (*ayn*) meşru olarak vakfedilebileceğine hükmeder. Hanefi mezhebi, yalnızca taşınmaz malların (hem *'öşr* hem de *harâç* arazilerinin) vakfedilebileceği ilkesine bağlı kalır; fakat köle, hayvan ve kırsal mülklere ait tarım aletleri gibi gayrimenkulleri takip eden menkul malları istisna tutarak cevaz verir. Maliki hukukçuları *menfa'*anın yani bir gayrimenkul gelirin ve kiralanmış bir mülkün kira gelirin vakfedilmesine müsaade vermektedir.⁵⁵ Hanefi hukukçuları, bahçe, tarla ve meraların *icâre istihlâk* "tüketim kiraçılığı" kategorisinde yer almaları dolayısıyla icardan hariç tutar.⁵⁶

Belgelerimizdeki vakıflar çeşitli türlerden mülkleri içermektedir. Kırsal mülkler; Halep bölgesindeki bütün köyler, bunlara bağlı arazi ve diğer her şey ve çeşitli cinslerdeki zirâî arazilerden oluşur: ekili alanlar, çeşitli meyva tarlaları; bunların yanı sıra yollar, sulama kanalları, havuzlar ve sarnıçlar, sulama hakları; Kut nehriindeki su kullanım hakları ("nehirde su aktığı sürece daimî bir hak")⁵⁷ ve yağ sıkıcılar (*mi'sara*; çoğ.

⁴⁵ D. Ayalon, "Mamluks." *Encyclopaedia of Islam*, 2nd edition, VI: 318i, 319i; Winter, "Mamluks and their Households in Late Mamluk Damascus": 304.

⁴⁶ krş. Drory, "Founding a new Mamlaka": 182.

⁴⁷ krş. Petry, "The Estate of al-Khuwand Fatima al-Khassbakiyya": 279.

⁴⁸ Saghbini, *Mamlukische Urkunden aus Aleppo*: 19-22; Fahre'ddîn 'Osman'ın türbe, cami, Bâbü'l-Ahmer Camii, ve *hamamları* için, bkz. a.g.e.: 24-7.

⁴⁹ Saghbini, *Mamlukische Urkunden aus Aleppo*: 29.

* Müellif muhtemelen Hicri takvimden Miladi takvime çeviride yanlışlık yapmıştır. Hicri 926 yılı Miladi 1519/1520 yıllarındadır [Çev. notu].

⁵⁰ a.g.e.: 22-3.

⁵¹ a.g.e.: 27-8

⁵² Gaube ve Wirth, "Sitt Haleb" in, bizim Haleb Hâtûn'la teşhisimizi doğrulayacak şekilde onun el-Zaytun Camii'nin kurucusu olduğunu belirtiyorlar. Heinz Gaube and Eugen Wirth, *Tübinger Atlas des Vorderen Orients, Beihefte Bd. 58: Aleppo: Historische und geogra phische Beitrage zur baulichen Gestaltung, zur sozialen Organisation und zur*

wirtschaftlichen Dynamik einer vorderasiatischen Fernhandelsmetropole (Wiesbaden 1984): 397-8.

⁵³ Hama siciline kaydedilmiştir. Vakfiye, dördüncü vakfiyye'nün kenarlarına kopyalanmıştır; bkz. Sicil II, Vakıf 4, s. 98, satır 6-s. 100, satır 16.

⁵⁴ Saghbini, *Mamlukische Urkunden aus Aleppo*: Arabic documents, 70-4. krş. Richards, "Glimpses of Provincial Mamluk Society": 50. Petry, bu olguyu daha sonra geç Orta Çağ Mısır'ındaki Memlûk toplumunda da çok iyi gözlemlemiştir. C. F. Petry, "Class Solidarity versus Gender Gain: Women as Custodians of Property in Later Medieval Egypt." İçinde; *Women in Middle Eastern History: Shifting Boundaries in Sex and Gender*, ed. Nikki Keddie ve Beth Baron (New Haven, 1991): özellikle; 330-3; krş. Rapoport, Marriage, Money and Divorce: 29; J. A. Reilly, "Women in the Economic Life of Late-Ottoman Damascus." *Arabica* 42 (1995).

⁵⁵ Peters, "Waqf": 60; Heffening, "Wakf": 1096ii; Poliak, *Feudalism*: 33.

⁵⁶ 56) Johansen, *The Islamic Law on Land Tax and Rent*: 26.

⁵⁷ Sicil II, Vakıf 4, s. 104, satır 4; krş. Poliak, *The History of Agrarian Relations*: 33 (su hakları, kuyular, değirmenler, sulama barajları, kanallar), 49 (akarsu), 51 (su temini); Petry, "The Estate of al-Khuwand Fatima al-Khassbakiyya": 283.

me'âsir).⁵⁸ Kentsel mülkler arasında; eski Halep şehrinin prestijli mahallelerinde ve hisar çevresinde kapalı binalar ve bina katları; meşhur camiler, dükkanlar, *hanlar*,⁵⁹ *mahzenler* ve mülkle satılan müstemilat eşyalarının kullanım hakları (*menâfi'*, *merâfık*) yer almaktadır.⁶⁰ Kentsel gayrimenkul; "kâr amaçlı kullanım için ayrılmış mülk" *milk-i muadd lil-istiğlâl*; yani kâr getirme amacıyla kullanılmak üzere bina edilmiş veya elde edilmiş yahut üç müteakip yıldan fazla bir dönem için kiralanmış her türlü mülk kategorisine giriyordu.⁶¹ Tüm fıkıh mezhepleri bir malın vakfedilmesine yalnızca kurucunun mülk üzerinde tam malik ve tasarrufa haiz olduğunda cevaz vermektedirler.⁶²

İncelenmekte olan *vakfiyeler* kurucunun vakfetme işleminden evvel mülkün maliki olduğunu, kendi tasarrufu altında bulunduğunu ve isteyerek feragat ettiğini teyit etmektedir (*lem yezel mâliken hâ'izen bi-cemî' mâ hüve lehu ve-bi-milkihi ve-bi-yedihi ve-havzihi ve-tasarrufihi*).⁶³ "Bu vakfın en sonuna kadar,"⁶⁴ hiç kimsenin muhalefeti olmadan ve mülkün vakfedilmesine ilişkin hukuki bir mahzur olmadan.⁶⁵ Şeri'at mahkemesi, *vakıfların* geçerliliğini onaylamadan önce bu koşulların kesin ve eksiksiz bir şekilde yerine getirildiğini tespit etmek zorundaydı.⁶⁶

A. N. Poliak, Memlük dönemi *vakıflarının* çoğunun eski *iktâ'ât* ve sultan topraklarında; yani *harâj* topraklarının üzerinde kurulduğunu belirtmektedir.⁶⁷ Aksi takdirde vakfa ilaveten *dîvânü'l-ceyş*'e bağlı *iktâ'ât*'in satılması yasaktı; çünkü bunlar "kamu mülkü" (*emlâk-ı 'âmme*) olarak kabul edilmekteydiler.⁶⁸

Devlet Mülkiyeti, Özel Mülkiyet ve Vakıf.

Halep'teki *evlâdü'n-nâs'*in tam malikiyetle mülklere sahip olduğunu belirlediğimize göre, şimdi bunu nasıl

elde ettikleri sorusu karşımıza çıkmaktadır. Oğulbay'ın oğul tarafından torunu Ahmet'in ve özellikle de onun oğlu 'Osman'ın şahsi ticari işleme mülk satın aldıkları açıktır. Aile arşivindeki yirmi iki belge mülk satın alınmasıyla ilgilidir. İşlemlerden ikisi, Ahmed'e, geri kalanı ise 'Osman'a aitti ve her ikisi de mülkü şahsi sahiplerinden satın almışlardı. Bazı vakalarda, satıcıların Memlükler veya onların mirasçıları⁶⁹ arasından olduklarını ve bir vakada da satıcının kadın; muhtemelen bir Memlük kızı olduğunu tespit etmek mümkündür.⁷⁰

Söz konusu mülklerin bazılarının bütünüyle kurucusuna ait olduğu; ancak çoğu vakada; *müşâ'* içerisindeki hisseler; yani *kîrât* tarafından hesaplanmış müştereken sahip olunan mülkler olduğu belirlenmektedir.⁷¹ Bu, söz konusu mülklerin el koymaktan ziyade gönüllü ticari işlemlerle satın alındığını göstermektedir. Aşağıda göreceğimiz gibi, bu özel mülklerin bir kısmının ise kuruculara miras yoluyla aktarılmış olma ihtimali göz ardı edilemez.

Dört vakada, kurucular özel mülkü, *beytü'l-mâl*, hazineden satın almışlardır.⁷² Hazine Temsilciliği (*vekâlet beytü'l-mâl*) "dini vazifeler"den (*vezâ'if-i dîniyye*) biri olarak tanımlandığından, *beytü'l-mâl* temsilcileri dini eğitim tahsil ederler ve *kâdî* payesine nail olurlardı.⁷³ *Beytü'l-mâl*, emirlere ve *evlâdü'n-nâs'*a üzerinde tam mülkiyete sahip oldukları mülkler temin etme hususunda aracı rol oynadı. Hazine, muhtelif kaynaklardan özel mülkler toplamaktaydı. Arta kalanları alan varis konumuyla, varissiz ölenlerin mülklerini miras alıyordu; örneğin, veba salgınlarının ardından.⁷⁴ Safed'deki *beytü'l-mâl*, mirasçısız emlakın idaresinden, devletin dahil olduğu işlemlerin geçerliliğinin denetlenmesinden (örneğin kamu mülkü

⁵⁸ krş. Winter, "Mamluks and their Households in Late Mamluk Damascus": 298-9.

⁵⁹ krş. N. Luz, "Urban Residential Houses in Mamluk Syria: Forms, Characteristics and the Impact of Socio-cultural Forces." İçinde; *The Mamluks in Egyptian and Syrian Politics and Society*, ed. M. Winter and Amalia Levanoni (Leiden, 2004): 347; J. A. Reilly, "Properties around Damascus in the Nineteenth Century." *Arabica* 37 (1990): 110.

⁶⁰ Maddi hukuktan ayrılması için (*Hukûk*); Jeanette A. Wakin, *The Function of Documents in Islamic Law: The Chapters on Sales from Tahdvis Kitâb al-Shurut al-kabir* (Albany, 1972): 51; krş. Saghbini, *Mamlukische Urkunden aus Aleppo*: 39; Johansen, *The Islamic Law on Land Tax and Rent*. 27; Luz, "Urban Residential Houses in Mamluk Syria": 345; Petry, "The Estate of al-Khuwand Fatima al-Khassbakiyya": 283; Reilly, "Properties around Damascus in the Nineteenth Century": 93.

⁶¹ Johansen, *The Islamic Law on Land Tax and Rent*. 67, 107.

⁶² krş. Peters, "Wakf": 60ii; Heffening, "Wakf": 1096ii.

⁶³ Sicil I, Vakıf 1, s. 8, satır 15; s. 9, satır 8.

⁶⁴ Sicil I, Vakıf 2, s. 21, satır 14; Vakıf 3, s. 25 satır 3, 15.

⁶⁵ Sicil II, Vakıf 4, s. 95, satır 13.

⁶⁶ Sicilll, Vakıf 1, s. 14, satır 9-s. 15, satır 6; krş. Saghbini, *Mamlukische Urkunden aus Aleppo*: 47; yukarıya bakınız.

⁶⁷ Poliak, *The History of Agrarian Relations*: 49-50; aşağıya bakınız.

⁶⁸ Saghbini, *Mamlukische Urkunden aus Aleppo*: 40.

⁶⁹ Sicil I, Satış, s. 40, satır 9-s. 43, satır 9 (el-Seyfî Yastebay[?] el-Hamrevî'nin varisleri); Satış, s. 34, satır 15-s. 37, satır 5 ('Ömer b. Ahmed b. al-Saffah el-Merdâşî).

⁷⁰ Sicil I, Satış, s. 46, satır 14-s. 49, satır 7 (Abdullah kızı el-Toruntây, mahzen sahibi).

⁷¹ krş. Petry, "The Estate of al-Khuwand Fatima al-Khassbakiyya": 283.

⁷² Sicil I, Satış, s. 2, satır 12-s. 6, satır 16; Satış. s. 52, satır 10-s. 55, satır 4; Sale, s. 55, satır 4-s. 57, satır 12; Sale, s. 58, satır 15-s. 64, satır 14; krş. Johansen, *The Islamic Law on Land Tax and Rent*. 81 (Hazineden devlet arazilerine ilişkin vergi temliki veya mülkiyet hakkı olarak arazi satın alma yatırımı.).

⁷³ Saghbini, *Mamlukische Urkunden aus Aleppo*: 37.

⁷⁴ Johansen, *The Islamic Law on Land Tax and Rent*. 15, 83.

vakalarından) ve yetimlerin *vakıf* mülklerindeki hukuki haklarının nezaretinden sorumluydu.⁷⁵ Maliki fıkhı, "radd" ilkesini kabul etmediğinden; baba tarafından akrabaların* yokluğunda, Kurânî varisler arasında paylaştırılmasından sonra arta kalan mülk, *beytü'l-mâl'e* devrediliyordu.⁷⁶ Bu uygulama, mülkleri vakfa dönüştürmek için ek bir teşvik sağlamaktaydı. *Beytü'l-mâl* tarafından mülkün toplanması için bir başka kaynak, *vakıf* ve özel mülklerin müsadere edilmesiydi.⁷⁷

Memlük sultanlarının hizmetleri karşılığında askerlerine bakmaları için emirlerine *iktâ'ât* bağışlaması yaygın bir pratikti.⁷⁸ *İktâ'*, yalnızca idari bir toprak bağışını değil; aynı zamanda vergi veya gümrük gelirlerinden yıllık ödenekler veya merkezi hükümet tarafından tahsil edilen satış vergisinin, geçici olarak devletten emire devredilmesi gibi gelir kaynaklarını da ifade eder. Bu emirlerin askeri rütbelerine denk düşen ortalama yıllık geliri oluştururdu.⁷⁹ Memlük fertleri tarafından biriktirilen mülk, bütün askeri oligarşi tarafından toplu olarak tutulan büyük bir mali rezervuarın bir cüzü olarak kabul edilmekteydi ve ölümleri üzerine mülkün *iktâ'* olarak yeniden dağıtılması için *dîvânü'l-ceyş'e* iade edilmesi gerekiyordu.⁸⁰

Belgelerimizde emirler ve *evlâdü'n-nâsın* kendilerine askeri *iktâ'* olarak verilen mülkleri vakfettiklerine dair bir delil yoktur.⁸¹ İlk Memlük sultanları döneminde *iktâ'*; sahiplerinin sadık davranışlarına ve neslinden gelenlerin emirlere ait askeri görevleri yerine getirme kabiliyetlerine bağlı olarak irsi idi. Emirlerin gayriresit çocukları para, et, ekmek ve erzak tahsisatı alırlar ve yetişkin olduklarında da *halka'ya* iştirak ederlerdi.⁸² *İkta'atın* irsî olmasına son verildiğinde, emirler askerlik hizmetine bağlı kalmadan mülklerini zürriyetlerine devretme hususunda endişelenmişlerdi. Emirlerin *ikta'âtından* mahrum bulunmanın tazminatı olarak,

emir çocuklarına askeri hizmet zorunluluğu olmaksızın hayır için (*'alâ sebîl el-birr vel-sadaka*), tekaüdiye olarak mülkler bağışlanırdı.⁸³

Şeri'at, kuru mülkiyetinin devlete; ferdin ise yalnız intifa hakkına sahip olduğu haraç arazisi ile, hem mülkiyetinin hem de intifa hakkının ferde ait olduğu *milik* arasında açık bir ayırım yapar. Klasik literatüre göre, Müslümanlar, hükümdarın kendilerine tahsis ettiği fethedilmiş topraklarda onda birlik vergi, "öşr" ödemek zorundalardı. *Harâç*, hem Müslümanlara hem de Müslüman olmayanlara uygulanan bir arazi vergisi olarak tesis edildi. *Harâç* vergisinin ödenmesi mülkiyet haklarının kanıtıydı. *Şeri'at*, *harâç* arazisinin "öşr" toprağına dönüştürülmesine ya da tersi bir duruma izin vermez. *Harâç* ve "öşr" vergileri *vakıftan* da alınır.⁸⁴ Eyübî ve Memlük dönemlerinde, İslam hukukuna aykırı olarak "öşr" ve *harâç'a* ek; Mısır ve Suriye köylülerine *zekât* vergisi de koyulmuştur.⁸⁵ "Öşr"den farklı olarak, *harâç* vergisi, arazilerden elde edilen ürün miktarına göre (kentsel alanlara değil) köylere toplu olarak uygulanırdı.⁸⁶ Aslında, Memlük sultanlığı yalnızca *harâç* arazilerinden vergi toplardı; *iktâ'ât* arazileri, tekaüt arazileri ve *ahbâs'lara* (*davâdâr es-sultân*'ın nezaretindeki özel bir *vakıf* mülkü kategorisine) ilaveten, *milik* arazilerinin sahiplerinden toplanan onda birlik vergiyi de bırakmaktaydı. Köylüler, toprağın *harâç* veya *milik* olup olmadığına bakılmaksızın, intifa hakkı vergilerini doğrudan arazi beyine verirlerdi.⁸⁷

Poliak, *beytü'l-mâl* 'in *harâç* toprağının *milke* dönüştürülmesindeki rolünü göstermiştir. Sultanın keyfi müsaderesinin haricinde bu, tekaüdiye olarak verilen askeri mülkleri hayat boyu irsi mülkiyete dönüştürmenin en kolay yoluydu. Memlük hukukçuları; bu tür bir mülkün bütün müslüman halkın milki haline geldiği teorisi doğrultusunda, halifenin fethedilmiş ve sahipsiz toprakları

⁷⁵ Drory, "Founding a new Mamlaka": 185.

* Bu kelime makalede erkek çocuk tarafından gelen zürriyet manasına kullanılmıştır. Makalenin aslında geçen kelime: "Agnate" [Çev. notu].

⁷⁶ N. J. Coulson, *Succession in the Muslim Family* (Cambridge, 1971): 49-51.

⁷⁷ Little, "The Governance of Jerusalem under Qaitbay": 151, 152, 159; Richards, "Glimpses of Provincial Mamluk Society": 46, 49; Petry, *Protectors or Praetorians?*: 172.

⁷⁸ C. I. Cahen, "Ikta" *Encyclopaedia of Islam*, 2. edisyon, III: 1090i; Holt, "Mamluks": 326i; A. Meier, "Wakf. II.2. In Syria." *Encyclopaedia of Islam*, ek, XII, Fask. 11-2: 826i

⁷⁹ Poliak, *Feudalism*: 18; Poliak, *The History of Agrarian Relations*: 36.

⁸⁰ Petry, "The Estate of al-Khuwand Fatima al-Khassbakiyya": 279-81, 284; krş. Poliak, *The History of Agrarian Relations*, 40; Bauden, "The Recovery of Mamluk Chancery Documents": 70-2.

⁸¹ krş. Winter, "Mamluks and their Households in Late Mamluk Damascus": 298.

⁸² Poliak, *Feudalism*: 28.

⁸³ Poliak, *Feudalism*: 32; Poliak, *The History of Agrarian Relations*: 41.

⁸⁴ Johansen, *The Islamic Law on Land Tax and Rent*. 9-12; C. Orhonlu, "Kharaj, III. In Ottoman Turkey." *Encyclopaedia of Islam*, 2. edisyon, IV: 1054i.

⁸⁵ T. Sato, "Ushr", *Encyclopaedia of Islam*, 2. edisyon, X: 918ii.

⁸⁶ Cahen, "Kharadj." *Encyclopaedia of Islam*, 2. edisyon, IV: 1030ii-31i; Orhonlu, "Kharadj": 1054i; Levanoni, A Turning Point. 46.

⁸⁷ Poliak, *The History of Agrarian Relations*: 11-2; krş. Heffening, "Wakf": 1096ii.

Müslümanlara bağışlama hakkına dayanarak, bu tür bir dönüşüm üzerindeki *şer'î* yasağı alt etmiş oldular.⁸⁸ Doğrusu, *beytü'l-mâl*, halifenin temsilcisi vasfıyla, çok sayıda sahipsiz harâç arazisini *milk* malı olarak satmaktaydı. Dahası, *iktâ'ât* sahipleri, gönüllü tercihlerinin dışında, onları tekrar bedellerini verip *milk* (*tamlîk*) şeklinde geri almak için *beytü'l-mâl*'e aktarırlardı.⁸⁹ Kurucular ve *beytü'l-mâl* arasındaki işlemlerin *şer'i'at* mahkemesi tarafından onaylandığı gerçeği, emlakın *milk* olduğu anlamına gelir; çünkü yalnızca *milk* ve *vakıf* mülkleri *şer'i'at* mahkemesinin yargı yetkisindedir; *iktâ'ât* ve tekaüdiye olarak verilen mülklerle ilgili vakalar ise askeri hakimlerin yetkisi altına giriyordu.⁹⁰

Vakıflar ve Ziraat

Belgelerimiz, *vakıf* kurucuları ve kiracılar arasındaki zirai ilişkiler hakkında bazı bilgiler sunmaktadır. Nitekim, bir vakada vakfedilen kırsal mülklerde belirli adlarıyla⁹¹ köylülerin meskenlerini içermesi, söz konusu köylülerin bu konutlara bağlı kılındığı anlamına gelebilir. Poliak, köle kiracıların *milk* ve *harâç* arazilerine koyulan kiralari mülk sahibine ödediğini belirtir. Suriye'de bu kiralari, mahsülün üçte biri ile dörtte biri arasında, ancak sulu araziler için altıda biri oranında sabit bir pay (*mukâseme*) oluşturuyordu. Toprak sahiplerinin çoğu şehirlerde yaşırdı, tek ilgileri kiracılarından intifa hakkı ücretleri ve devlet vergilerinin toplanmasıydı, ayrıca; *mukâseme'den* sonra köylülere bırakılan mahsülün kalanından alınan 'öşrü' de toplarlardı. Tarım arazilerinin işlenmesi, koşum hayvanlarının sayısına göre aşiret üyeleri arasında toprağın her yıl kura yöntemiyle (*kur'a*) yeniden taksim

edildiği *muşâ'* sistemi temelinde yapılandırılmaktaydı.⁹²

Vakfiyelerimizden birisi, "*nâzir*, faaliyetlerini güvence altına alabilecek birine kiralanması gereken iki un değirmeni hariç olmak üzere mülkün gelirini (*yastağill*) toplar" şeklinde şart koşar.⁹³ Bu, Osmanlı döneminde uzun vadeli kiralama veya "çifte kiralama" (*icareteyn*) olarak bilinen uygulamayı gösteriyor. *Vakıf* mallarının *şer'i'ate* göre devredilemezliği ilkesinin kenarından dolaşan bu uygulamanın amacı, harap *vakıf* mülkünün yenilenmesini teşvik etmektir.⁹⁴ Memlûkler döneminde, küçük tarım işletmelerinde vergi ile kira arasındaki farkın varlığı sona ermiştir.⁹⁵ Hukukçular, gayrimenkul sahibi veya *vakıf* yöneticisi tarafından ödenen toprak vergisini köylülerden toplanan asıl kira payı olarak görüyorlardı.⁹⁶ Bu dönüşümün adli temeli *istihsân* ilkesidir.⁹⁷

Vakıf Tesisi İçin Saikler

Elimizdeki *vakfiyelerde*; *vakf-ı zürri* (veya *ehlî*) ve *vakf-ı hayrî* teknik terimleri bulunmamaktadır. İki terim arasındaki ayrım, *ser'î vakıf* hukukuyla bağlantılı değildir, çünkü neslinden gelenler ve diğer akrabalar adına bir vakıf oluşturulması, hayır yapma olarak kabul edilir.⁹⁸ Bu teknik terimler ancak vakıf hukukunun⁹⁹ modern kodifikasyonlarında ve daha çok da aile vakfını tamamen ortadan kaldıran ve *vakf-ı hayrî*yi modern ekonomik ve sosyal ihtiyaçlara uygun hale getiren vakıf kurumunun reformist mevzuatında kullanılmaya başlanmıştır.¹⁰⁰ Bununla birlikte, iki tür vakıf arasındaki bu fark aile arşivimizden takip edilebilir.¹⁰¹

Vakfiyeler; belgelerin baş ve sonlarında dini deyimler; hazreti peygamberin ruhu, ailesi ve sahabeleri için dua

⁸⁸ Poliak, Feudalism: 36.

⁸⁹ a.g.e.: 36-7; Poliak, *The History of Agrarian Relations*: 50; Heffening, "Wakf": 1099i

⁹⁰ Poliak, *The History of Agrarian Relations*: 12.

⁹¹ Sicil I, Vakıf 1, s. 10, satır 11-3; Sicil II, Vakıf 4, s. 98, satır 15-6-s. 99, satır 1-3; krş.. Luz, "Urban Residential Houses in Mamluk Syria": 349; aşağıya bakınız.

⁹² Poliak, *The History of Agrarian Relations*: 57-8, 60, 65; Poliak, *Feudalism*: 67; Levanoni, *A Turning Point*. 46.

⁹³ Sicil II, Vakıf 4, s. 113, satır 13.

⁹⁴ E. Tyan, "Idjar, Idjara." *Encyclopaedia of Islam*, 2. edisyon, III: 1017ii; G. Bear, "Hikr." *Encyclopaedia of Islam*, Ek, XII, Fask. 5: 368ii; H. Gerber, *Economy and Society in an Ottoman City: Bursa, 1600-1700* (Jerusalem, 1988): 171-5; H. Gerber, *State, Society and Law in Islam: Ottoman Law in Comparative Perspective* (New York, 1994): 108-9; A. Marcus, *The Middle East on the Eve of Modernity: Aleppo in the Eighteenth Century* (New York, 1989): 310-1; Miriam Hoexter, "Adaptation to Changing Circumstances: Perpetual Leases and Exchanged Transactions in Waqf Property in Ottoman Algiers." *Islamic Law and Society* 4.3 (1997): 319ff.; krş. J. A. Reilly, "Urban

Hegemony in the Hinterland of Ottoman Damascus: Villages, Estates and Farms in the Nineteenth Century." İçinde; *Histoire economiquet sociale de Empire ottoman etde la Turquie (1326-1960)*, ed. D. Panzac (Paris, 1995). Ve burda da: *Collection Turcica* 8 (1995): 458.

⁹⁵ Johansen, *The Islamic Law on Land Tax and Rent*: 69, 81-3.

⁹⁶ a.g.e.: 101-2, 104.

⁹⁷ a.g.e.: 30-1, 54, 110-1.

⁹⁸ Bu terimlerin hem teorik hem de pratik düzeyde genel bir tartışması için, bkz. Hoexter, "*Huquq Allah and Huquq al-İbad*"; krş. T. Ito, "Aufsicht und Verwaltung der Stiftungen im mamlukischen Agypten." *Der Islam* 80 (2003); Heffening, "Wakf": 1096ii; Levanoni, *A Turning Point*. 6.

⁹⁹ bkz, e.g., Qadri, *Kitab Qanun al-adl wa-l-insaf*: md. 17 (*el-birr 'alâ el-zürriyye..vüçûh el-hayrât*); Hilmi, *A Gift to Posterity on the Laws of Evqaf*. md. 16 (*müessesati hayriyye*), 24 (*zürriyet*).

¹⁰⁰ A. Layish, "Wakf, II. 5. İçinde; the Modern Middle East and North Africa." *Encyclopaedia of Islam*, 2.edisyon, XI.

¹⁰¹ krş. Winter, "Mamluks and their Households in Late Mamluk Damascus": 299.

ve niyaz; Kur'an ayetleri; vakfı kötüye kullanan, zarar verenlere karşı Allah'ın ve meleklerin lanetinin niyazı ve vakfetmeyi Allah'ı memnun eden bir davranış olarak (*kurbet*) niteleyen sözler dahil olmak üzere, birçok takva beyanını içerir.¹⁰² Ayrıca aşağıdakiler gibi hayra yönelik atıflar bulmaktayız: yetim ve yoksullara sosyal yardım; kıyafet, ekmek ve et tahsisatları; kurucunun, ailesinin ve diğer Müslümanları anmak üzere kuranla iştilal edenlere ödenekler tahsis edilmesi;¹⁰³ *keffâret* (dini kefare) muamelelerinin bir parçası olarak Müslüman kadın kölelerin azad edilmesi; El-Aksâ ve El-Halîl¹⁰⁴ camilerinin yanı sıra, Mekke ve Medine'deki camilere ödenekler tahsis edilmesi; Halep'teki kurucu tarafından inşa edilen *medrese* için tahsisat vb.¹⁰⁵ C. F. Petry, Kâyıtbây ve el-Gavri'nin takva, ilim ve refahı geliştirmek için vakıflarda büyük yatırımlar yaptığını bildirmiştir. İki sultan birlikte, Memlük döneminden kalan tüm *vakıf* belgelerinin üçte birinin başlatıcılarıdır.¹⁰⁶ Kuşkusuz, yukarıda belirtilen kanıtlar güçlü bir İslami bilinci ve derin bir dindarlığı yansıtıyor.¹⁰⁷ Aynı zamanda, kurucuların hayır ve kamu yararı için tahsisatlarının pratik düşüncelerden mülhem olma ihtimalini göz ardı etmemeliyiz.¹⁰⁸ Allah'a ve topluma karşı ilgi ve sorumluluktan dolayı kamusal refahı gözeten; adanmış ve takvalı bir Müslüman imajını yansıtmak arzusu, siyasi sonuçların alınmasında yardımcı olmuş olabilir.

Pratik düşünceler bağlamında; kurucunun mirasın bütünlüğünü koruma arzusu, *vakıf* oluşturulmasında çok güçlü bir saik sağlamış olduğu görünüyor.¹⁰⁹ *Şer'î* miras hukuku mülk sahibinin vefatı sonrasında mülkünün intikali hakkında karar verme iradesine izin vermez. (Sünni hukukundaki) *ultra vires** ilkesine göre vasiyete ağır sınırlamalar getirilmiş ve meşru mirasçı adına bir vasiyet yapılması yasaklanmıştır. Belirli bir akrabanın bulunması dolayısıyla mirastan hariç

tutulan bir akraba; ya da yabancı hususunda dahi yapılacak vasiyet, mülkün üçte birini geçemez.¹¹⁰ Bu yasaklar günlük yaşam için elverişli değildi ve bu nedenle çeşitli yollarla atlatılıyordu. *Vakıf* kurumu Müslümanların varlıklarını hem hayatlarında, hem de ölümlerinden sonra kontrol etmelerini sağlamaktaydı. Vakfetme eylemi hemen tamamlanıp, (*müncaz*) işlemeye başlıyor (*nâfız*) olduğu halde; kurucu Ebu Yusuf'un görüşüne göre, *vakfiye*'de kendisinin ilk hak sahibi ve *vakfın* ilk yöneticisi olacağını şart koşabilir.¹¹¹ Kurucu, şer'î miras hukukuna bağlı kalmadan; muayyen lehdarları ve ölümünden sonra art arda gelecek müstakbel lehdarların sıralarını, onların hak sahipliğindeki pay oranlarını ve bunların bir nesilden diğerine aktarılma biçimini tayin edebilir.

Hak Sahipliği ve Veraset

Teoride, mülkün fiziksel bütünlüğünün sürekliliği yalnızca vakfetme eylemi ile temin edilir; fakat bu aynı zamanda, baba sülalesi dairesindeki hak sahipliği uyumunu teminat altına almak için de gereklidir. Bu; kurucunun lehdarlar nizamıyla, nesiller arası hak intikali ve bunun cinsiyetler arasındaki taksim şekline ilişkin koştuğu şartlarla elde edebilir. Bu koşullar, -*şer'î* atın müsaade ettiği manevra alanı içinde- kuraldan ziyade bir pratik meselesidir ve bu nedenle bir kurucudan diğerine farklılık gösterebilir.

Bu makale için çalışılan tüm *vakfiyelerde* kurucu, kendisini ya münhasıran; ya da hayratlarla birlikte birinci lehdar olarak tayin etmiştir.¹¹² Ardından kurucunun hazır çocukları ve onların nesilleri geliyordu; ta ki soy son bulana kadar. Sadece bir *vakfiyede* kurucu (Sitt Haleb Hâtûn) ölümünden sonra bütün hak sahipliğini hayrata bırakmıştır.¹¹³ Cinsiyetler arasındaki hakların dağılımı "mülkün *şer'î* kesirli paylarına göre" (*hisâb el-ferîde el-şer'iyye*) olmuş; yani erkek mirasçılar kurucuya nispetle kendileriyle

¹⁰² Heffening, "Wakf": 1096ii; Saghbini, *Mamlukische Urkunden aus Aleppo*: 46.

¹⁰³ Krş. Marcus, *The Middle East on the Eve of Modernity*: 274-5, 305.

¹⁰⁴ Krş. a.g.e.: 305.

¹⁰⁵ Sicil I, Vakıf 1, s. 12, satır 3; s. 13, satır 3-4; Vakıf 2, s. 21, satır 18-s. 23, satır 4; Vakıf 3, s. 26, satır 10; s. 27, satır 11-2; Sicil II, Vakıf 4, s. 109, satır 11-s. 110, satır 13; Vakıf 5, s. 100, satır 10-6; Krş. Winter, "Mamluks and their Households in Late Mamluk Damascus": 299; Poliak, *Feudalism*: 37-8 (Hicaz'daki cami, medrese, türbe ve tekkelerin bakımı); Hoexter, "*Huquq Allah* and *Huquq al-Ibad*": 146; Marcus, *The Middle East on the Eve of Modernity*: 304-5).

¹⁰⁶ Petry *Protectors or Praetorians?*: 196.

¹⁰⁷ Krş. Ayalon, "Mamluks": 319ii

¹⁰⁸ Kıyıların Avrupa korsanlarına karşı savunulması, onlar tarafından yakalanan Müslümanlar için fidye ödenmesi, su temini ve

hastaneler gibi. Poliak, *Feudalism*: 37-8; serbest bırakılmasıyla ilgili, bkz. Qadri, *Kitab Qaniin al-adl wa-l-insaf*: 57, md. 194.

¹⁰⁹ *Vakfiyelerin* çoğunda, kurucu, halihazırdaki çocukları (*sulb*) ve nesillerinin tükenmesinden sonra sahiplik haklarının hayratlara aktarılmasını tayin eder. Krş. Marcus, *The Middle East on the Eve of Modernity*: 210; Gerber, *State, Society and Law*: 152 (Aleppo between 1770-1830).

* Yetki aşımı [Çev. notu].

¹¹⁰ Coulson, *Succession in the Muslim Family*: 213-4, 235-6.

¹¹¹ Heffening, "Wakf": 1096i-ii.

¹¹² Krş. Layish, "The Family Waqf and the Shar'î Law of Succession in Modern Times": 357-8.

¹¹³ Sicil I, Vakıf 5, s. 100, satır 10-6; aşağıya bakınız.

aynı derecede olan kadınlarınkinden iki kat daha fazla pay almıştır.¹¹⁴

Hak sahipliği; aynı derecede başka akrabaların olup olmadığına bakılmaksızın, bağımsız olarak her bir kolun içindeki (*per stirpes*) bir nesil varisten diğerine aktarılır. Böylece torunlar; temsil ilkesi doğrultusunda veli mevkiine gelirler ve atalarının *vakıf* gelirleri üzerindeki haklarını aralarında paylaşırlar. *Şer'î* miras esaslarına göre, *praepositus*'un derecesine daha yakın olanlar, daha uzak olanları mirastan tamamen dışlar.¹¹⁵ Bununla birlikte, nesiller arası aktarımın agnetik kalıplarının aksine, bazı durumlarda müteakip nesillerdeki kadınlar yalnız haklarına düşen paylarından yararlanmadı; aynı zamanda onları kendi zürriyetlerine de aktardılar, böylelikle bu tevarüs sistemindeki erkek agnetiklerin üstünlüğünü bozmuşlardır.¹¹⁶ Bununla birlikte, hak sahipliğinin kognetik* nesillere intikali bulgusu belirsizdir ve ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Örneğin, bir vakfiye, hak sahipliğinin nesle aktarılması gerektiğini şart koşmaktadır "*alâ neslihîm ve-'akibihîm*". "Nesl", her iki cinsiyetin de; agnetik ve kognetik "evlatlarına" veya "torunlarına" anlamına gelir. Aynı vakfiye, eğer agnetik veya kognetik zürriyet kalmazsa (*ve-lem yebka...* [kurucu ile münasebetli biri] *bi-âbâ' ve-lâ bi-ümm min el-ümmahât*), hak sahipliği diğer varislere intikal eder.¹¹⁷ Kurucunun, intikalin agnetik ve kognetik kollarda eşzamanlı mı, yoksa sıra ile mi olması gerektiği hususunda ne kastettiği açık değildir.

Doğal olarak, hak sahipliği tanımada kurucunun halihazırdaki çocukları (*sulb*) yeğ tutulur. Bir vakada, kurucu, hak sahipliğinin kendisinden sonra oğluna ve kızına intikal ettirilmesini ve *şer'î* miras ilkelerine uygun olarak paylaşılmasını şart koşmuştur. Kızının ölümünden sonra ise, sahip olduğu pay, çocuğu bulunup bulunmadığına bakılmaksızın, erkek kardeşine ve onun zürriyetine intikal ettirilecekti.

Yalnızca oğul ardında zürriyet bırakmadan ölürse, payı kurucunun kızı bulunan kız kardeşine intikal ettirilecekti.¹¹⁸ Başka bir vakada, vakfın kuruluşu sırasında oğlu bulunmayan kurucu, hak sahipliğinin kendisinden sonra kızına ve gelecekte ondan doğacak oğullara intikal ettirilmesi gerektiğini şart koşmuştur. Ayrıca, *şer'î* miras kurallarına uygun olarak, iki eşine, eğer çocukları varsa sekizde birlik, yoksa dörtte birlik hak sahipliğinin eşit olarak paylaşılmasını tayin etmiştir. Kurucu ayrıca, eşlerinden birinin ölmesi durumunda, payının kurucudan doğabilecek herhangi bir çocuğa nakledileceğini ve ölümünden sonra eşlerinden birinin yeniden evlenmesi durumunda ise, hak sahipliğini kaybedeceğini şart koymuştur.¹¹⁹

Kurucunun soyunun (yani çocuklarının ve onların agnetik ve kognetik zürriyetlerinin), tükenmesi akabinde hak sahipliği; kurucunun diğer sınıflardan ya da *parentelas** (*tabakât*)'dan akrabalarına intikal ettirilecekti. İlk *vakfiyede*, bunlar kurucunun öz kız kardeşi (Haleb Khâtun), ve birinci dereceden üç amca çocukları (*evlâd-ı 'amm*) ile birlikte azadlı kölelerdi (yani Memlüklerdi) ve gruplardan her biri üçte bir oranında hak sahipliği elde ediyorlardı. Bu varislerin tükenmeleri durumunda hak; her bir grup içindeki agnetik ve kognetik zürriyete; diğer iki gruba karşı onların soyunun tükenmesi durumunda ise; her üç grubun da soylarının tümü tükenene kadar intikal edecekti. Vakfın geliri üzerindeki hakkın cinsiyetler arasında tam eşitlik temelinde azadlı köleler arasında bölünecek olması ve her iki cinsiyetin de yani; baba tarafından akrabalarında anne tarafından akrabalarında paylarını zürriyetlerine devretmelerine olanak verilmesi dikkat çekicidir.¹²⁰ Buradan Memlüklerin hak sahipliğini agnetik zürriyetler dairesinde idame ettirmeye odaklanmadıkları görülüyor.

¹¹⁴ bkz, ör., Sicil I, Vakıf 1, s. 12, satır 6; krş. Rapoport, *Marriage, Money and Divorce*: 27; Marcus, *The Middle East on the Eve of Modernity*: 211; Layish, "The Family Waqf and the Shari Law of Succession in Modern Times": 375-7.

* Mirasın eşit olarak mirasçılara paylaşılması ilkesi [Çev. Notu].

¹¹⁵ Krş. Layish, a.g.e., 366 ff.; D. Powers, "The Maliki Family Endowment: Legal Norms and Social Practices." *International Journal of Middle Eastern Studies* 25 (1993): 383.

¹¹⁶ Layish, "The Family Waqf and the Shari Law of Succession in Modern Times": 369 ff; Rapoport, *Marriage, Money and Divorce*: 28.

* Bu kelime makalede kız çocuk tarafından gelen zürriyet manasına kullanılmıştır. Makalenin aslında geçen kelime: "Cognatic" [Çev. notu].

¹¹⁷ Sicil I, Vakıf 1, s. 12, satır 7-9, 13; Bazı hukukçuların "akib'i", her iki cinsiyetin de sadece agnetik zürriyetlerini kastederek, kısıtlayıcı

olarak yorumlanması gerektiğini iddia ettiklerini belirtmek gerekir.. A. Layish, "The Maliki Family Waqf according to Wills and Waqfiyyat" *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 46.1 (1983): 16; Layish, "The Family Waqf and the Shari Law of Succession in Modern Times": 370-1; Powers, "The Maliki Family Endowment": 383, 399-400; krş. E. D. Lane, *Arabic-English Lexicon*. Gözden geçirilmiş Bıçımı, 2 cilt. (Cambridge, 1984): 2101ii.

¹¹⁸ Sicil I, Vakıf 3, s. 29, satır 9-15.

¹¹⁹ Sicil I, Vakıf 2, s. 23, satır 6-7; krş. Vakıf 3, s. 26, satır 11-3; Layish, "The Family Waqf and the Shari Law of Succession in Modern Times": 382-4.

* Ebeveyn [Çev. Notu].

¹²⁰ Sicil I, Vakıf 1, s. 12, satır 13?s. 13, satır 2; krş. G. Baer, "The Waqf as a Prop for the Social System (Sixteen-Twentieth Centuries)." *Islamic Law and Society* 4.3 (1997): 275-57.

Memlûk emiri Oğulbay'ın baba tarafından büyük torunu bulunan 'Osman, çocuğu olmadan öldüğü takdirde, hakların aşağıdaki şekilde; annesi ve öz kız kardeşine, kardeşinin ölümünden sonra hakların onun zürriyetine cinsiyetler arası eşitlik temelinde geçmesi üzere üçte bir; azadlı kölelerine ve onların soyundan gelenlere üçte bir ve kurucu tarafından yaptırılan medreseye de kalan üçte birin paylaşılması gerektiğini şart koşmuştur.¹²¹ Belgelerin hiçbirinin azadlı köleler lehine vasiyet içermediği anlaşılıyor ancak; bu üçte birlik hak sahipliğinin azadlı kölelere tahsis edilmesi uygulamasının; yabancı, yani üçte birlik mülk içinde meşru mirasçı bulunmayan bir kişi adına vasiyet edilmesine cevaz veren *şer'î* düsturdan mülhem olma ihtimalini göz ardı edemeyiz.¹²² D. S. Richards, kadınların; azadlı erkek ve kadın kölelerine "geniş aile" dairesinde varisler olarak veya vasiyette lehlerine miras bırakılabilen kişiler olarak muamele ettiklerini belirtmektedir.¹²³

Tüm zürriyetlerin tükenmesi akabinde hak sahipliği, Mekke ve Medine'deki hayratlara geçmekteydi.¹²⁴ Yollardaki güvenlik eksikliğinden dolayı gelirlerin varış yerlerine intikali mümkün olmazsa, gelirler, *nâzir*in takdirine uygun olarak, *ümme-i Muhammed*'in *fukara* ve *mesakinleri* (fakir ve muhtaç Müslümanlar) arasında dağıtılmalıdır.¹²⁵ Başka bir ifadeyle gelirler, *şer'î vakıf* hukukuna göre varlığı asla son bulmayacak gruplar için devredilecekti. Ebu Yusuf'a göre, hak sahipliğinin meşruiyeti için, kurucunun lehdarlar sırasının sonunda, "fakir fukara" veya "camiler" gibi eşyanın tabiatı açısından varlığı asla nihayet bulmayacak ebedi bir hayır amacı belirtmesi gerekiyordu.¹²⁶ Bazı vakalarda, kurucu, bütün zürriyetinin tükenmesi akabinde, hakların diğer lehdarlarla birlikte akrabaları içindeki fakirlere (*züvû rahim*) intikal ettirilmesi gerektiğini şart koşmuştur.¹²⁷ Bu, incelenmekte olan arşivdeki bir belge ile ilgilidir. Daha önce Sitt Haleb'in Halep bölgesindeki Tahârîn köyünün yarısını vakfettiğini belirtmiştim. *Vakfiyesinde* ilk hak sahibinin kendisi olacağını ve

kendisinden sonra tüm hakkın, müteakip varislerin sırasına (*rettebet*) göre belirlediği (*ayyenet*) ve düzenlediği hayratlara (*cihât birr*) devredileceğini şart koşmuştur.¹²⁸

Halefiyet düzeni (*hasr-ı ırs*); Oğulbay ailesi içerisinde emlakın ve yetki hakkının intikali hususunda bazı bilgiler sağlar. Oğulbay'ın oğlu Ebu el-Abbas Şahâbe'ddîn Ahmed; geride eşi Zeyneb'le birlikte dört çocuğunu bıraktı: El-Şahâbî Ahmed, Ferac, Fâtıma ve 'Âişe. Zeyneb, Ferac, Fâtıma ve 'A'îşe; el-Şahâbî Ahmed'den evvel vefat etti; bunun üzerine, mülklerdeki *şer'î* hisselerinin yanı sıra, Ebu al el-Abbas Ahmed'in (Oğulbay'ın oğlu) kurduğu *vakıftaki* yetki hakları da, El-Şahâbî Ahmed'e intikal ettirildi. Son zikredilen şahıs da vefat ettiğinde; mülkü karısı Fâtıma, oğlu Ebu 'Amr 'Osman ve kızı 'Âişe'ye intikal etti. Ahmed'in kurduğu *vakıflardaki* salahiyet hakları *vakfiye* şartlarına uygun olarak çocuklarına aktarılmıştır.¹²⁹

Vakıf İdaresi

Vakfın yöneticisi (*nâzir*); mülkün günlük idaresinden ve mülkle ilgili işlemlerin *şer'at* mahkemesinin denetiminde yapılmasından sorumluydu. Memlûk emirleri, *vakıf* kurumunu, mülkü (veya bunun intifa hakkını) aktarmak için olduğu kadar; bir sosyal statü göstergesi ve nesillerine nüfuz için bir araç olarak kullanmışlardır. Lehdar ile yönetici arasında açık bir münasebet vardır. Şöyle ki, lehdarlar sırasında birinci olan kurucu, kendisini veya vekilini ilk yönetici olarak atamaktadır.¹³⁰ Sonraki sırada, oğulları arasından idarecilik bakımından en yetenekli olanı gelmektedir (*el-erşad ve fe-l-erşad*).¹³¹ Poliak, zürriyetten olan kişilerin irsî olarak idareci atanmasını; vakfı, ailenin mirası olarak kontrol etmelerine olanak sağlama ve gelirlerini kurucu şartlarına aykırı olsa bile kendi faydalarına kullanma arzularından mülhem olduğunu savunur.¹³² Ayalon, Memlûklerin; yönetimdeki askeri seçkinlere katılmaları yasak olan zürriyetlerinin ekonomik konumlarını güvence altına almak için,

¹²¹ Krş. Richards, "Glimpses of Provincial Mamluk Society": 50, 52

¹²² Vasiyet edilen vakıf, yani kurucunun ölümü üzerine etkili olan bir vakıf; Maliki okulunda yaygın bir uygulamadır. Layish, "The Maliki Family Waqf and the Shari Law of Succession in Modern Times": 3-5; Powers, "The Maliki Family Endowment": 387.

¹²³ Richards, "Glimpses of Provincial Mamluk Society": 50-1.

¹²⁴ Hak sahipliğinin *Nâzir el-Haremeyn bi'l-Kuds ve-l-Halil'e* geçmesi hakkında; krş Little, "The Governance of Jerusalem under Qaitbay": 144-5.

¹²⁵ Sicil II, Vakıf 4, s. 111, satır 8-s. 112, satır 8.

¹²⁶ Krş. Qadri, *Kitab Qanun al-adl wa-l-insaf*. md. 6; Heffening, "Wakf": 1097i

¹²⁷ Sicil I, Vakıf 2, s. 23, satır 13-4; krş. Layish, "The Family Waqf and the Short Law of Succession in Modern Times": 364-5

¹²⁸ Sicil I, Vakıf 5, s. 98, satır 14-s. 100, satır 16.

¹²⁹ Saghbini, *Mamlukische Urkunden aus Aleppo*, Arapça belgeler: 67.

¹³⁰ Heffening, "Wakf": 1097ii

¹³¹ Krş. Qadri, *Kitab Qanun al-adl wa-l-insaf*. 46, md. 154ff.

¹³² Poliak, *Feudalism*: 38; Poliak, *The History of Agrarian Relations*: 50; krş. Petry, *Protectors or Praetorians?*: 196-7; U. Haarmann, "The Sons of Mamluks as Fief-holders in Late Medieval Egypt." İçinde; *Land Tenure and Social Transformation in the Middle East*, ed. Tarif Khalidi (Beirut, 1984): 144-5.

onları dini kurumların lehine kurulan *vakıflara*, idareci ve nazırlar olarak atadıklarını belirtmektedir.¹³³

Muhtemelen erkekler agnetik mirasın korunmasına daha çok bağlı oldukları için kurucular, erkekleri her zaman idarecilik için daha muktedir saymışlar. Bu, zürriyet arasından en muktedir agnetik erkeğin (*evlâdü'l-zahr*) yönetici olarak tayin edilmesi şartını açıklar. Bir vakada, kurucu, nazırlığın oğlu 'Osman'a ve ondan sonra 'Osman'ın neslinden gelenlere devredileceğini şart koşmuştur. Yalnızca nesillerinin tükenmesi durumunda, idare en muktedir kızı 'Âişe'nin soyundan gelenlere devredilmelidir. Bazen kurucu, *nâzır*'ın "hem kurucu ailesinin bir üyesi, hem de mirasçısı" (*min ehl el-vâkif ve-mustahikhi*) olması gerektiğini veya açıkça bir "yabancı" (*ecnebî*), yani kan yönünden akraba olmayan birisinin nazır olmaması gerektiğini şart koşar. Bir vakada, kurucu, kadınların yönetim için "eğer kendilerini özel olarak ispatladılarsa" (*fe-in temahadde*), o zaman aralarında en muktedir olanın *nâzır* olarak atanabileceğini şart koşar –ki bu durum, kadınların mülk tasarruf edebildiklerini, ticari işlem yapabildiklerini ve mirasın bütünlüğünün korunması hususunda itimat edilebildiğini ortaya koymaktadır.¹³⁴

Bir örnekte kurucu Ahmed b. el-Seyfi b. Oğulbay, *vakıf* mülkünün yönetimi için *emir-i kebir* rütbesine getirilmiş babasının azadlı kölesi ('*atik*, yani Memlük) olan Toruntay b. 'Abdullah ve kendisinin azadlı kölesi ve *emîr-i kebîr* bulunan Cemâle'ddîn b. 'Abdullah'ı müşterek nazır olarak atamıştı. İkisinden birinin ölmesi durumunda ise, sağ kalan kendi başına *nâzır* olarak devam etmeliydi.¹³⁵ Kölelerin büyük *iktâ'ât* arazilerinde ve *vakıflarda* istihdamı literatürde tartışılmıştır.¹³⁶ Gördüğümüz gibi, "emir-i kebir" ünvanının önemi çok azdı veya hiç yoktu. Bununla birlikte, kurucunun çocuklarından veya torunlarından biri, ister baba sülalesi ister ana sülalesinden olsun (*nesluhu ve-'akibuhu*); *vakıf* mülkünü çalıştırmak hususunda daha yetenekli olduğunu kanıtlarsa, iki Memlükten biri, köylerdeki *vakıfların* idarecileri olma hususundaki saygın itibarlarına dayanarak; eğitimli

(*şâdin*) gözetmen (müşârif) olarak görev yapacaktır.¹³⁷ Öyle görünüyor ki Memlükler; kurucunun ve babasının hayatlarında aile mirasını işletmede temayüz etmişlerdir. Memlükler hak sahibi olarak tayin edildiklerinde, *vakıf* mülklerinde kendi paylarının idarecileri olarak atanırlar.¹³⁸

Ayalon, efendi ile azadlı köle arasındaki ilişkiyi aile üzerinden tarif eder.¹³⁹ Dolayısıyla görmüş olduğumuz gibi fakir azadlı kölelerin, hak sahipliği tahsisinde kurucunun fakir akrabaları kategorisinde sayılmış olması şaşırtıcı değildir. Azadlı köleler, efendilerinin yaşamları boyunca malvarlığının idaresinde merkezi bir rol oynamışlardı ve *şer'î* miras ilkelerine göre kendisinden miras alamadıkları için; efendi, onları iyi hizmetleri dolayısıyla hak sahipliğinde pay verip lehdarlar kılarak ve yüksek ücretlerle idareci tayin ederek ödüllendirirdi.¹⁴⁰ On sekizinci yüzyıl Mısır'ında Memlük toplumunu çalışmış D. Crecelius; Memlük emirlerinin azadlı köleleri lehdar sıfatıyla nazır gibi kurucu çocuklarının yanına atanacağını şart koşulabildiğini belirtiyor. Dahası, bazı emirler, hane halkının devamlılığını ve korunmasını temin etmek için azadlı köleleri efendi hareminden kadınlarla evlendirirlerdi. Bu, efendinin vefat eden emirlerin mülklerini sıklıkla ele geçiren mütecavizlere karşı oğullarının aile mirasını koruyamayacaklarını tahminini hesaba katınca yapılırdı. Ayrıca onlardan mülklerdeki kadın ve çocukların haklarını güvenceye almaları beklenirdi.¹⁴¹

Halep'teki Emevî Camii yararı için bulunan bir vakıfta, kurucu *hatîb* ve *imamı* ve sırasıyla onların haleflerini *vakfın nâzırları* olarak belirledi.¹⁴² Eğer muayyen kişinin nazır olarak atanmasının mümkün olmadığı onaylanırsa vazife Halep *kâdisına*(*hâkim*) devredilecekti. Hak sahipleri hattı sona erdiğinde, salahiyet –örneğin cami, *medrese* ya da *türbe* gibi-hayratlara verilirdi ve bu durumda vakfın idaresi de bu kurumlarla ilgilenen nâzırlara aktarılmalıydı. Hak sahipliği *fukara* ve *mesâkin*'e verildiğinde, idare "Halep'teki Hanefî '*ulamâdan* en bilgili ve en dindar olanına" devredilecekti.¹⁴³ Bir vakada, kurucu vakıf

¹³³ Ayalon, "Mamluks": 319ii.

¹³⁴ Krş. Winter, "Mamluks and their Households in Late Mamluk Damascus": 310; Levanoni, *A Turning Point*. 184; Rapoport, Marriage, Money and Divorce: 27-8; Marcus, *The Middle East on the Eve of Modernity*: 313.

¹³⁵ Sicil II, Vakıf 4, s. 113, satır 2.

¹³⁶ Johansen, *The Islamic Law on Land Tax and Rent*. 12, 17.

¹³⁷ Sicil I, Vakıf 1, s. 13, satır 13-5; krş. Baer, "The Waqf as a Prop": 277-9.

¹³⁸ Sicil II, Vakıf 4, s. 113, satır 2.

¹³⁹ Ayalon, "Mamluks": 318ii.

¹⁴⁰ Sicil II, Vakıf 4, s. III, satır 8-15; krş. Marcus, *The Middle East on the Eve of Modernity*: 53.

¹⁴¹ D. Crecelius, "Problems of Abd al-Rahman Katkhudas Leadership of the Qazdughli Faction." İçinde; *The Mamluks in Egyptian and Syrian Politics and Society*, ed. M. Winter ve Amalia Levanoni (Leiden, 2004): 379; krş. Poliak, *Feudalism*: 37.

¹⁴² Sicil I, Vakıf 2, s. 24, satır 4

¹⁴³ Sicil I, Vakıf 3, s. 27, satır 15; Sicil II, Vakıf 4, s. 113, satır 6.

idaresinin "fakir ve muhtaç [Müslümanlar]" arasından en muktedir olana geçmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu "Fukara ve mesâkin" ifadesi kelimenin lafzi anlamıyla ele alınmamalı; çünkü daha büyük olasılıkla Allah'ın itaatli takvalı insanlara atıfta bulunmaktadır.¹⁴⁴

Görevinin karşılığı olarak *nâzıra* ücret hakkı tanınmıştır. Belgelerimizde bahsedilen ücret; mahsulden (*mütehassıl*) toplanan *öşrün* veya *vakfın* akarından (*ray'*) gelen hasılatın üçte bir ile yarısı aralığında değişmektedir. Daha önce bahsedilen; müşterek *nâzırlar* olarak tayin edilen iki *emür kebîr'e* 'öşr vergisinin üçte ikisi aralarında eşit olarak paylaştırılması esasıyla tahsis edildi.¹⁴⁵ *Nazırlara* ayrıca gelirler üzerinde lehdarlar olarak hak sahipliği de verildiği düşünülürse, bu oranlar gayet çoktu.

Müsadere

Tanımına göre *vakıfların* ebedi olması gerekiyordu.¹⁴⁶ Ancak gerçekte, pek çok vakıf varlığı, civardaki *iktâ'ât* sahiplerince kanunsuz olarak zapt edilmesi akabinde son buluyordu. Bazen emirler mahkemeden *vakıfları* satmak için izin isterdi. Bu kanunen yasak olduğu için, işlem resmi olarak *istibdâl* olarak tanımlanırdı ve *kâdî*, asıl *vakfı* yeni bir tanesiyle değiştirmek üzere vakfın değerini para olarak teslim alırdı.¹⁴⁷ Dahası, sık görülmesi de bazen *vakıf* mülkleri tazminatsız istimlak edilirdi.¹⁴⁸

Daha önce de belirtildiği gibi, Memlük emiri Oğulbay'ın büyük büyük kız torunu olan Sitt Haleb, Halep civarında bulunan Tahârîn köyünün yarısını vakfetmişti. Evvelce köyün bu kısmı *beytü'l- mâl'* den Sitt Haleb'in babası Osman tarafından satın alınmış; daha sonra ise Sitt Haleb tarafından vakfedilmişti. İşlem, vakfedilmiş mülkün, onun yerine vakfedilecek başka bir mülkle değiştirilmesiyle yapılan *istibdâl* aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Bu; devlet sekreteri (*emîn el-sırr*) ve Kahire'deki sultanlığın temsilcisi müftünün hukuki izni (*izn hükmi*) ile yapıldı. İşlemin

ardından, söz konusu kırsal mülk "serbest özel mülkiyet" (*milk talk*) haline geldi ve Hazine'deki Miras Dairesine (*nâzir devâvin el-ırs*) devredildi.

Vakıf karşılığında teklif edilen mülkten ise söz edilmemiştir. *Vakfiye*, mülkün, ya köyü özel mülk mevkiine yeniden geri getiren baba mirası yoluyla, ya da *beytü'l-mâl'* den bir kez daha vakfe dönüştürmeden önce kendisi tarafından doğrudan satın alınma yoluyla Sitt Haleb'in "eline (*al... ilâ*)" geçtiğinden" bahseder.¹⁴⁹ Öyle görünüyor ki, *vakıf* mülklerinin Memlük devletinde yaygınlaşması, özel mülklerin müsadereden muaf bulunmaması sebebiyledir. Petry; sivil ve askeri fark etmeksizin tüm mülk sahiplerinin, varlıklarının bütünlüğüne yönelik tehditlere maruz kaldıklarını tahmin etmektedir.¹⁵⁰ Bununla birlikte, belgelerimizde *vakıf* kurucularının *beytü'l-mâl'* den gayrimenkulleri onları vakfetmeden kısa bir süre önce satın aldıklarına dair kanıtlar vardır ki bu; vakfetmenin mülkleri müsadereye karşı korumaya yönelik olduğunu düşündürmektedir.¹⁵¹ Örneğin, el-Mansuriye köyü topraklarının *beytü'l-mâl'* den satın alınması ve vakıf olarak bağışlanması aile sicili içinde birbiri ardına, müteakiben belirir.¹⁵² Başka bir vakada, kurucu özel mülkiyeti altında bulunan arazisi üzerine bir hamam (*hamâm*) inşa edip kısa bir süre sonra da onu vakfetmiştir.¹⁵³

Sultanın *vakıf* kurumunun özünde olan dini müeyyide ile sınırlanması sahiden sağlanabilirse, *vakıf* meydana getirmenin müsadereye karşı en güvenilir teminat olduğu ortadadır. Bu müeyyidenin, yararlananlarının tabiatı gereği – camiler ve medreseler gibi- hayrat amaçlı *vakıflar* için daha kuvvetli olduğu görünüyor. Öte yandan, kurucu ailesinin lehine olan *vakıfları* müsaderelere karşı koruma hususunda daha az saik ve amme menfaati bulunuyordu; bu durum, aile vakfı idarecilerinin kötü şöhretlerinden dolayı daha da kötüye gitmiştir.¹⁵⁴ Dahası, Petry'e göre, bağışlar

¹⁴⁴ Sicil I, Vakıf 1, s. 13, satır 18; krş. Hans Wehr, *Arabic-English Dictionary: The Hans Wehr Dictionary of Modern Written Arabic* (Wiesbaden, 1979): *miskin*, 909ii; Lane, *Lexicon*: *faqir*, 2426iii; Miriam Hoexter, "Charity, the Poor, and Distribution of Alms in Ottoman Algiers." İçinde; *Poverty and Charity in Middle Eastern Contexts*, ed. M. Bonner, M. Ener, A. Singer (Albany, 2003): özellikle; 148-51; Miriam Hoexter, *Endowments, Rulers and Community. Waqf al-Haramayn in Ottoman Algiers* (Leiden, 1998): 31-2; Hoexter, "Huquq Allah and Huquq al-Ibad" 145 ff.

¹⁴⁵ Sicil I, Vakıf 1, s. 13, satır 16-s. 14, satır 2; ve Vakıf 3, s. 27, satır 16, sırasıyla; krş. Baer, "The Waqf as a Prop": 270 (normal ücret oranı %10-5 oranlarındaydı).

¹⁴⁶ Peters, "Wakf": 60ii.

¹⁴⁷ Şu kitaptaki *İstibdâl* bölümüne bkz: Qadri, *Kitab Qanun al-adl wa-l-insaf*. 39, md. 129ff.; krş. Levanoni, *A Turning Point*. 168; Hoexter,

"Adaptation to Changing Circumstances": 322; Marcus, *The Middle East on the Eve of Modernity*: 311.

¹⁴⁸ Poliak, *The History of Agrarian Relations*: 52; krş. Hoexter, "Huquq Allah and Huquq al Ibad": 153.

¹⁴⁹ Sicil II, Vakıf 5, s. 99, satır 5-s. 100, satır 16.

¹⁵⁰ Petry, *Protectors or Praetorians?*: 197.

¹⁵¹ krş. Rapoport, *Marriage, Money and Divorce*: 27.

¹⁵² Sicil I, Satış, s. 2, satır 12?s. 6, satır 16 ve s. 6, satır 16?s. 16, satır 3; krş. Hoexter, *Endowments, Rulers and Community*: 15-6.

¹⁵³ Sicil I, s. 16, satır 3?s. 20, satır 1 and s. 20, satır 1?s. 24, satır 13. Krş. Reilly, "Properties around Damascus in the Nineteenth Century": 107-8.

¹⁵⁴ Poliak, *Feudalism*: 37; Poliak, *The History of Agrarian Relations*: 50.

prensipte vergisizdi; gelirler vergiye tabi olabilirdi, ancak mülkün kendisi vakıfların sürekliliğini sağlamak için vergiden muaf tutulurdu. Dolayısıyla vakıf, miras bütünlüğünün korunmasında aracı olmuştur. Ek olarak *vakıf*; kurucunun neslinden gelenler için güvenilir bir gelir kaynağı temin edebilecekti.¹⁵⁵ Petry'nin bağışların prensipte vergisiz olduğuna dair değerlendirmesi bizim belgelerimiz tarafından desteklenmemektedir. Bir vakada kurucu, *vakfiyede*, lehdarlar arasında hak payı taksiminin ancak "kira ücretleri ve *harâc* vergisinin ödenmesinden" sonra gerçekleşeceğini belirtmiştir (*ve-sarf ma'aleyhi min el-hikr ve-l-harâf*).¹⁵⁶ Başka bir deyişle, *harâc* vergisi, hakkın taksiminden önce ödenmesi gereken bir borç olarak telakki edilir.

Ancak sultanlar her daim, özellikle de kriz zamanlarında, *vakıf* mülklerine ya da gelirlerine el koymaktan caydırılmıyordu. Nitekim Kansu el-Gavri *vakıfları*, Memlük sınıfı dışındaki yeni askeri birimlere mali destek sağlamak için kullandı.¹⁵⁷ Varissiz olarak ölen el-Eşref Kâıytbay'ın vakasında olduğu gibi saltanat mülklerini müsadere etmekte de tereddüt etmedi. Ayrıca, Kansu el-Gavri *vakıf* mülklerine yeni vergiler koydu. Sultanlar bu tür işlemlerin meşruiyetini sağlamak için *kadılar*ın desteğini de aldılar.¹⁵⁸ Bununla birlikte, genel olarak *vakıf* mülklerine el koyma; *'ulamâ* ve Memlük seçkinleri tarafından yayılan umumi eleştiri dolayısıyla nadirdi.¹⁵⁹

Kurucunun Şartları

Kurucular, lehdarlar arasında gelirlerin (*rey'*) paylaşılmasının yalnızca borçların ödenmesinden sonra gerçekleşeceğini (*duyûn sâbite fi zimmetihi*); gelirlerin her şeyden önce *vakıf* mülkünün güncel bakımına ve onun geliştirme, inşaat, tadilat ve restorasyonuna (*tarmûm*) ve bunun yanı sıra onun faydasını arttırmaya harcanması gerektiğini (*'imâret el-vakf ve-islâhuhu ve-salâhuhu*) ve lehdarlara yalnızca ihtiyaç fazlasının taksim edilmesi gerektiğini belirtme eğilimindediler.¹⁶⁰ *Vakıf* mülklerinin bakımı

aşağıdakileri içermektedir: at, katır, eşek (*duvâbb*) ve genç develer (*abkûr*) gibi binit hayvanları edinme; tohum (*bizâr*) ve araçların (*âlât*)¹⁶¹ satın alınması ve ayrıca maaşlı işçilerin işe alınması (*'avâmil*).¹⁶² Hukukçular, *iktâ'* ve *vakıfları*, köleler ve maaşlı işçilerin istihdamı yoluyla ekip biçilen büyük mülklerin tipik örnekleri şeklinde düşünüyor gibi görünüyorlar.¹⁶³ Burada *vakıf* kurucusunun toprağı kendi başına; yani ortaklık sözleşmesi yapmak (*muzâra'a*) yerine ücretli işçiler aracılığıyla işlemeyi tercih ettiği vakalar kastedilmektedir.¹⁶⁴ Poliak, *iktâ'ât* sahiplerinin, *iktâ'ât*ları ellerinde tutma ve miras yoluyla nesillerine aktarma kudretlerindeki belirsizlik nedeniyle, sulama kanalları açma gibi teşebbüslere para ve enerji yatırmada isteksiz olduklarını belirtmektedir. Sahip oldukları tarım alanlarına yapılan yatırımlar sonucundaki verimlilik artışının, emirin askeri rütbesine göre izin verilen gelir kotasını aşması ve aşan kısmın devlet müsaderesini teşvik etme ihtimali ise onları daha da fazla caydırmaktaydı.¹⁶⁵ Bununla birlikte, nispi güvenlik dolayısıyla *vakıf* mülklerine yapılan yatırımda böyle düşüncelerin var olmadığı anlaşılmaktadır.

Belgelerimiz *vakıf* mallarını müteceviz ve gaspçuların zararlarına karşı koruyan başka hükümler de içermektedir. Bu nedenle, tahakküm kararlar korkusu ile mülklerin lehdarlara ve şedit kiracılara kiralınmasına müsaade edilmemiştir. Aynı şekilde, kapalı binaların (*musakkafât*) ve değirmenlerin (*tevâhîn*) üç yıldan daha uzun bir süre için kiralınmasına veya eskisinin süresi dolmadan ve mülk *nâzir'a* iade edilmeden önce yeni bir kira sözleşmesi yapılmasına izin verilmemektedir.¹⁶⁶ Son olarak; kurucu, aşağıdaki koşulları ortaya koyma seçeneğinden yararlanır: *istibdâl* (*vakıf* mülkü mübadelesi), *tağyîr* (mevcut koşulları değiştirme), *ziyâde* (lehdarların tahsisatlarını arttırma), *noksân* (tahsisatların azaltılması), *'atâ* (hak sahipliğı bağışlama; yani, yeni lehdarlar dahil etme) ve *hirmân* (azletme, yani takdir yetkisi ile lehdarları ihraç etme).¹⁶⁷

¹⁵⁵ Petry, *Protectors or Praetorians?*: 196-7.

¹⁵⁶ Sicil I, Vakıf 2, s. 2, satır 2.

¹⁵⁷ Petty, *Twilight of Majesty*: 235; Petry, *Protectors or Praetorians?*: 166.

¹⁵⁸ Petry, *Twilight of Majesty*: 81, 146-7, 165, 206-8, 235; E. Ashtor, "Kait Bay." *Encyclopaedia of Islam*, 2. edisyon, IV: 463ii.

¹⁵⁹ Heffening, "Wakf": 1099i; Petry, *Protectors or Praetorians?*: 197, 209.

¹⁶⁰ krş. Heffening, "Wakf": 1097ii.

¹⁶¹ Hukukçular; toprak, tohum, çalışma ve büyük baş hayvanı tarımsal üretim sürecinde en önemli dört unsur olarak görürler. Johansen, *The Islamic Law on Land Tax and Rent*: 55.

¹⁶² Sicil I, Vakıf 1, s. 13, satır 5-7; Vakıf 3, s. 28, satır 1; Sicil II, Vakıf 4, s. 113, satır 7-13; krş. Reilly, "Urban Hegemony": 461.

¹⁶³ Johansen, *The Islamic Law on Land Tax and Rent*. 12.

¹⁶⁴ krş. a.g.e.: 15, 17, 25, 50; Marcus, *The Middle East on the Eve of Modernity*: 312.

¹⁶⁵ Poliak, *The History of Agrarian Relations*: 55.

¹⁶⁶ Sicil I, Vakıf 1, s. 13, satır 9-12; Vakıf 3, s. 28, satır 1; Sicil II, s. 113, satır 13-4. krş. Johansen, *The Islamic Law on Land Tax and Rent*. 34; Rafeq, "The Application of Islamic Law in the Ottoman Courts in Damascus": 412, 418.

¹⁶⁷ Sicil I, Vakıf 4, s. 114, satır 9-10. On the "Ten Conditions," bkz. Qadri, *Kitab Qanun al-adl wa-l-insaf*. 34, md. 119-23.

Sonuç

Halep'teki aile arşivinin, geç Memlûk devrine kadar dayanan bu belgeleri; *evlâdü'n-nâs*ın askeri elitten sivil elite dönüşümünde geçiş aşamasını oluşturan bir dönemde; vakfın ekonomik ve sosyal rolünün bazı önemli yönlerini ortaya koymaktadır.

Bağımsız Müslüman toplumlarda "*vakf-ı hayri*" denilen kurum; hayır amaçları, sosyal refah, dini hizmetler ve eğitimin gelişmesinde yüzyıllar boyunca önemli rol oynamıştır.

Genel olarak, İslam devletinin sosyal hizmet¹⁶⁸ sunmada sınırlılığı göz önüne alındığında, bu işlevler, *vakıf* kurumları aracılığıyla hükümdarlar, valiler ve üst düzey memurlar tarafından devlet görevlisi sıfatlarıyla değil, ferdi olarak gerçekleştirildi.¹⁶⁹ Memlûk emirlerinin nesilleri bu sosyal tabakanın bir parçasıydılar ve topluma ve kamusal imajlarına karşı sorumluluklarının bilincinde görünüyordular.

Aile vakfı, İslam miras hukukunu atlatma ve agnetik mirasın korunmasında bir vasıtaydı. Her ne kadar *vakıf*, genellikle kadınları mülklerdeki haklarından mahrum etmek için bir alet olarak kullanılmış da olsa, "geleneksel" veraset kalıplarından önemli sapmalar buluyoruz; kurucu ile çeşitli derecelerde akraba ilişkisine sahip kadınlar, agnetiklerin yanında yalnızca lehdar olarak vasıflandırılmamış; aynı zamanda da paylarını kendi nesillerine tevarüs ettirmişlerdir. Dahası, kurucular bazen ehliyetlerini sağladıklarını ortaya koyarlarsa kadınların *vakıf* yöneticileri olarak atanmalarına izin vermişlerdir.¹⁷⁰ Ayrıca kadınların bağımsız olarak mülke sahip oldukları ve tasarruf ettikleri açıktır.¹⁷¹ Mesela, agnetik mirası muhafaza etmede ilgisi olmayan Sitt Haleb, başka zaman ve mekanlarda da görülebilen bir temayül üzere yarım birimlik bir köyü hayrat amaçlı vakfemişti.¹⁷²

Bu bulgular Memlûk emirlerinin neslinden gelen sivil elite mensup kadınların statüleriyle uyumlu gözüküyor. Ayalon; Memlûk emirlerinin memleketlileri olan kadın kölelerle veya Memlûk kızlarıyla evlenirken; *evlâdü'n-nâs*'ın ise yerli kadınlarla; genellikle de yerel üst düzey memurların,

zengin tüccarların veya seçkin "*ulama*"nın kızlarıyla evlendiklerini; bu sayede de yerli halkla bütünleşmelerinin hızlandığını gözlemlemiştir.¹⁷³

Azadlı kölelerin efendilerinin yaşamları boyunca ve ölümlerinden sonra da hanelerinin idaresinde belirleyici rol oynuyor; efendi ailesinin bir üyesi olarak muamele görüyor; onlara vakıf gelirlerinde önemli paylar tahsis ediliyor ve *vakıf* yöneticileri işlevini görüyorlardı.

Bu sosyal ve ekonomik bulguların ötesinde, işbu çalışma hukuk tarihiyle alakalı elzem bilgiler sunmaktadır. *Vakıf* hukuku sisteminin, gündelik ihtiyaçları uyumlulaştırma kabiliyeti vasıtasıyla, kuram ile pratik arasındaki gerilimin uzlaştırıldığına dair dolaylı kanıta sahibiz. Dört *şeri'at* mahkemesi uygulaması, hukuki çoğulculuk meydana getirerek vakfın sosyal ve ekonomik baskılara uyum sağlamada hukuki dayanağı olma işlevi gördü. Halep'teki Hanefi mahkemesine başvurarak kurucu, kendisinin vakfın önde gelen lehdarı ve ilaveten, ilk idarecisi olarak tayin edilmesine kadir olmuştur. Şüphesiz ki bu iki işlevin birleşimi kurucuya, vakfı üzerinde ömrü boyunca tam kontrol sağlamıştır. Benzer şekilde, Maliki mahkemesine başvurarak kurucu; vakfedilmiş mülkün sahibi konumunda (bazı kısıtlamalarla) kalmıştı ve dolayısıyla kendi arzusuna göre vakfı hükümsüz bırakabilirdi.¹⁷⁴ Ayrıca, Maliki mezhebine göre, *beytü'l-mâl*'in bakiye kalanı alan varis konumunda bulunmasına binaen mülklere hakim olmasını kolaylaştırması gerçeği, *vakıf* kurulması için ek bir saik sağlıyordu.¹⁷⁵ İdareci bir Hanbeli *kâdîs*ına başvurarak, kurucunun yönetici için böyle bir seçenek belirtip belirtmediğine bakmaksızın, *istibdâl* yoluyla *vakıf* mülkünün devrinde manevra kapsamını genişletmiştir.

Dört okulun mahkemelerine eşzamanlı başvurmanın, mezheplerin esasa müteallik hukuklarını değiştirmedeği ve eğer bu dört okul tek bir (*Sünnî*) hukukî organ olarak görülürse, tüm okulların unsurlarının birleşimi ile yeni ve kullanışlı bir hukuki varlığı vücuda getirdiği iddia edilebilir.¹⁷⁶ Tek

¹⁶⁸ Krş. J. Schacht, *An Introduction to Islamic Law* (Oxford, 1964): 76-7, 206-7.

¹⁶⁹ Miriam Hoexter, "Waqf Studies in the Twentieth Century: The State of the Art." *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 41.4 (1998): 476-7.

¹⁷⁰ krş. Rapoport, *Marriage, Money and Divorce*: 27-9.

¹⁷¹) krş. a.g.e.: 13-4, 24-7.

¹⁷² krş. Petry, "The Estate of al-Khuwand Fatima al-Khassbakiyya": 277-94 (Kâytbay'ın eşi mülk sahibidir ve vakfetmektedir). Marcus, *The Middle East on the Eve of Modernity*: 210-1, 304; Hoexter, "Waqf

Studies in the Twentieth Century": 481-2; Powers, "The Maliki Family Waqf": 386; Reilly, "Women in the Economic Life": 89-90.

¹⁷³ Ayalon, "Mamluks": 319ii. Memlûk elitiyle kaynaşmak isteyen *evlâdü'n-nâs*'ın hüsranlıkları hakkında, bkz. Haarmann, "The Sons of Mamluks": 144; krş. Lapidus, "Muslim Urban Society in Mamluk Syria": 205.

¹⁷⁴ Peters, "Vakıf": 62.

¹⁷⁵ Layish, "The Maliki Family Waqf": 1-5.

¹⁷⁶ krş. Marcus, *The Middle East on the Eve of Modernity*: 103, 106.

seçeneğin dört okulun mahkemesine başvurmak olması; modern İslam devletleri kanunlarında benimsenen eklektik usule (*tehayyür*, *telfik*) benzer şekilde, pratik düşüncelerin sevkiyledir.¹⁷⁷

Bu bağlamda, Hanefî okulundaki hukuki hilelerin (*hiyel*) örfî ticaret hukukuyla *şer'i'atın* uyumlu hale getirilmesinde etkili olduğuna dikkat çekmek önemlidir. Böylece, vefa hakkını da (*bey'ü'l-vefâ*) kapsayan bir satış *şer'î* esasa müteallik hukuku değiştirmeden faize imkan sağlıyordu.¹⁷⁸ Kuzey Afrika'daki Maliki "hukuk uygulaması" (*amel*); her nekadar teori üzerindeki etkisi tartışılrsa da, katı doktrin ve örfî hukuk sistemi arasındaki boşluğu kapatma gerçekçi bir hukuk örneğidir.¹⁷⁹ Ve son olarak, *vakıf* mülklerinin sultanlar tarafından müsadere edilmesi, *vakıf* hukukundan ziyade *vakıf* kurumunu *raison d'état** için eğiltme girişimi olarak görülebilir. Çağdaş devletlerce benimsenen bu siyaset, *vakıf* kurma motivasyonunu azaltmıştır.¹⁸⁰ Tüm bu vakalarda, kanuni uygulamadaki değişiklikler, asli tedbirlerden ziyade usule ilişkin ve idari nedenlerden kaynaklanmıştır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

- [1] Halep'teki Oğulbay aile arşivi, Arapça orjinal vesikaların 32 faksimile kopyasından oluşmaktadır. *Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz. 25 Jahre in Berlin, Sammeln-Forschen-Bilden. Aus der Arbeit der Stiftung Preussischer Kulturbesitz 1961-1986*, Berlin: 208, No. 196, Sign. Hs. Or. 6948.
- [2] *Jami- al-mustanadat al-aid li-ailat Oğulbay al-halabiyya al-mamlukiyya*. Arapça 24 belgenin açıklamalı baskısı. İçinde; Saghbini, Mamlukische Urkunden aus Aleppo (aşağıya bakınız).

İkincil Kaynaklar

- [1] Ashtor, E. Kait Bay. *Encyclopaedia of Islam*, 2. edisyon, IV: 462-3.
- [2] Ayalon, D. Awlad al-Nas. *Encyclopaedia of Islam*, 2. edisyon, I: 765.
- [3] -. Mamluks. *Encyclopaedia of Islam*, 2. edisyon, VI: 314-21.

- [4] -. 1953. Studies on the Structure of the Mamluk Army-I. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 15.2: 203-28.
- [5] -. 1953. Studies on the Structure of the Mamluk Army-II. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 15.3: 448-76.
- [6] -. 1954. Studies on the Structure of the Mamluk Army-III. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 16.1: 57-90.
- [7] -. 1975. Names, Titles and "Nisbas" of the Mamluks. *Israel Oriental Studies* 5: 189-232.
- [8] Baer, G. Hikr. *Encyclopaedia of Islam*, Ek, XII, Faks. 5: 368-70.
- [9] -. 1997. The Waqf as a Prop for the Social System (Sixteen-Twentieth Centuries). *Islamic Law and Society* A3: 264-97.
- [10] Bauden, F. 2004. *The Recovery of Mamluk Chancery Documents in an Unsuspected Place*. İçinde; *The Mamluks in Egyptian and Syrian Politics and Society*, ed. M. Winter ve Amalia Levanoni. Leiden: 59-76.
- [11] Berque, J. Amal. *Encyclopaedia of Islam*, 2. edisyon: 1427-9.
- [12] Cahen, C. I. Ikta. *Encyclopaedia of Islam*, 2. edisyon, III: 1088-91.
- [13] -. Kharadj. *Encyclopaedia of Islam*, 2. edisyon, IV: 1030-4.
- [14] Coulson, N. J. 1964. *A History of Islamic Law*. Edinburgh.
- [15] -. 1971. *Succession in the Muslim Family*. Cambridge.
- [16] Creelius, D. 2004. Problems of Abd al-Rahman Katkhudas Leadership of the Qazdughli Faction. İçinde; *The Mamluks in Egyptian and Syrian Politics and Society*, ed. M. Winter ve Amalia Levanoni. Leiden: 373-86.
- [17] Drory, J. 2004. Founding a New Mamlaka: Some Remarks Concerning Safed and the Organization of the Region in the Mamluk Period. İçinde; *The Mamluks in Egyptian and Syrian Politics and Society*, ed. M. Winter ve Amalia Levanoni. Leiden: 163-87.
- [18] Ephrat, Dafna. 2002. Religious Leadership and Associations in the Public Sphere of Seljuk Baghdad. İçinde; *The Public Sphere in Muslim Societies*, eds. Miriam Hoexter, Sh. N. Eisenstadt, ve N. Levtzion. Albany: 31-48.

¹⁷⁷ A. Layish, "The Transformation of the Sharia from Jurists' Law to Statutory Law in the Contemporary Muslim World." *Die Welt des Islams* 44.1 (2004): 89ff.

¹⁷⁸ Schacht, *An Introduction to Islamic Law*: 78-82.

¹⁷⁹ L. Milliot, *Introduction a l'etude du droit musulman* (Paris, 1953): 167-78; Schacht, *An Introduction to Islamic Law*: 61-2; J. Berque, "Ajmal."

Encyclopaedia of Islam, 2. edisyon; N. J. Coulson, *A History of Islamic Law* (Edinburgh, 1964): 143ff

* Devlet çıkarı [Çev. notu].

¹⁸⁰ krş. Layish, "Wakf, II. 5. In the Modern Middle East and North Africa."

- [19] Gaube, Heinz and Eugen Wirth. 1984. *Tubinger Atlas des Vorderen Orients, Beihefte Bd. 58: Aleppo: Historische und geographische Beiträge zur baulichen Gestaltung, zur sozialen Organisation und zur wirtschaftlichen Dynamik einer vorderasiatischen Fernhandelsmetropole*. Wiesbaden.
- [20] Gerber, H. 1988. *Economy and Society in an Ottoman City: Bursa, 1600-1700*. Jerusalem.
- [21] -. 1994. *State, Society and Law in Islam: Ottoman Law in Comparative Perspective*. New York.
- [22] Haarmann, U. 1984. The Sons of Mamluks as Fiefholders in Late Medieval Egypt. İçinde; *Land Tenure and Social Transformation in the Middle East*, ed. Tarif Khalidi. Beirut: 141-68.
- [23] Heffening, W. Wakf. *Encyclopaedia of Islam*, 1. edisyon: 1096-113.
- [24] Hilmi, Omar. 1922. *A Gift to Posterity on the Laws of Evqaf*. çev. C. R. Tyser and D. G. Demetriades. 2. edisyon. Nicosia.
- [25] Hiyari, M. A. 1975. The Origins and Development of the Amirate of the Arabs during the Seventh/Thirteenth and Eighth/Fourteenth Centuries. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 38: 509-24.
- [26] Hoexter, Miriam. 1995. *Huquq Allah and Huquq al-'Ibads Reflected in the Waqf Institution*. *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 19: 133-56.
- [27] -. 1997. Adaptation to Changing Circumstances: Perpetual Leases and Exchanged Transactions in Waqf Property in Ottoman Algiers. *Islamic Law and Society* 4.3: 319-33.
- [28] -. 1998. *Endowments, Rulers and Community: Waqf al-Haramayn in Ottoman Algiers*. Leiden.
- [29] -. 1998. Waqf Studies in the Twentieth Century: The State of the Art. *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 41.4: 474-95.
- [30] -. 2003. Charity, the Poor, and Distribution of Alms in Ottoman Algiers. İçinde; *Poverty and Charity in Middle Eastern Contexts*, ed. M. Bonner, M. Ener, A. Singer. Albany: 145-62.
- [31] Holt, P. M. Kansawh al-Ghawri. *Encyclopaedia of Islam*, 2. edisyon, IV: 552-53.
- [32] -. Mamluks. *Encyclopaedia of Islam*, 2. edisyon, VI: 321-31.
- [33] Ito, T. 2003. Aufsicht und Verwaltung der Stiftungen im mamlukischen Agypten. *Der Islam* 80: 46-66.
- [34] Johansen, B. 1988. *The Islamic Law on Land Tax and Rent: The Peasants Loss of Property Rights as Interpreted in the Hanafite Legal Literature of the Mamluk and Ottoman Periods*. London.
- [35] Lane, E. D. 1984. *Arabic-English Lexicon*. Gözden geçirilmiş baskı, 2 cilt. Cambridge.
- [36] Lapidus, I. M. 1970. Muslim Urban Society in Mamluk Syria. İçinde; *The Islamic City*, ed. A. H. Hourani ve S. M. Stern. Oxford: 195-205.
- [37] Layish, A. 1983. The Maliki Family Waqf according to Wills and Waqfiyyat. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 46.1: 1 -32.
- [38] -. 1997. The Family Waqf and the Shari Law of Succession in Modern Times. *Islamic Law and Society* 4.3: 352-88.
- [39] -. 2004. The Transformation of the Sharia from Jurists' Law to Statutory Law in the Contemporary Muslim World. *Die Welt des Islams* 44.1: 85-112.
- [40] -. Wakf, II. 5. İçinde; the Modern Middle East and North Africa. *Encyclopaedia of Islam*, 2. edisyon, XI: 78-81.
- [41] Levanoni, Amalia. 1995. *A Turning Point in the Mamluk History: The Third Reign of al-Nasir Muhammad Ibn Qaldun (1310-1341)*. Leiden.
- [42] -. 2004. The Sultan's Laqab: A Sign of New Order in Mamluk Factionalism? İçinde; *The Mamluks in Egyptian and Syrian Politics and Society*, ed. M. Winter ve Amalia Levanoni. Leiden: 79-115.
- [43] -. 2006. Awlad al-Nas in the Mamluk Army during the Bahri Period. İçinde; *Mamluks and Ottomans: Studies in Honor of Michael Winter*, ed. A. J. Ayalon ve D. Wasserstein. London and New York: 96-105.
- [44] Little, D. P. 1984. *A Catalogue of the Islamic Documents from al-Haram al-Sharif in Jerusalem*. Beirut.
- [45] -. 2004. The Governance of Jerusalem under Qaytbay. İçinde; *The Mamluks in Egyptian and Syrian Politics and Society*, ed. M. Winter ve Amalia Levanoni. Leiden: 143-61.
- [46] Luz, N. 2004. Urban Residential Houses in Mamluk Syria: Forms, Characteristics and the Impact of Socio-cultural Forces. İçinde; *The Mamluks in Egyptian and Syrian Politics and Society*, ed. M. Winter ve Amalia Levanoni. Leiden: 339-55.
- [47] Marcus, A. 1989. *The Middle East on the Eve of Modernity: Aleppo in the Eighteenth Century*. New York.
- [48] Meier, A. Wakf. II.2. İçinde; Syria. *Encyclopaedia of Islam*, Ek, XII, Faks. 11-12: 823-8.
- [49] Meloy, John. 2007. Awlad al-Nas. *The Encyclopaedia of Islam-Three*, Kısım 2: 184-5.

- [50] Milliot, L. 1953. *Introduction a Vetude du droit musulman*. Paris.
- [51] Orhonlu, C. Kharaj, III. İçinde; Ottoman Turkey. *Encyclopaedia of Islam*, 2. edisyon, IV:1053-5.
- [52] Peters, R. Wakf. I. İçinde; the Classical Islamic Law. *Encyclopaedia of Islam*, 2. edisyon, XI: 59-63.
- [53] Petry, C. F. 1991. Class Solidarity versus Gender Gain: Women as Custodians of Property in Later Medieval Egypt. İçinde; *Women in Middle Eastern History: Shifting Boundaries in Sex and Gender*, ed. Nikki Keddie ve Beth Baron. New Haven: 122-42.
- [54] -. 1993. *Twilight of Majesty: The Reigns of the Mamluk Sultans al-Ashraf Qaytbay and Qansuh al-Ghawri in Egypt*. Seattle.
- [55] -. 1994. *Protectors or Praetorians? The Last Mamluk Sultans and Egypt's Waning as a Great Power*. Albany.
- [56] -. 2004. The Estate of al-Khuwand Fatima al-Khassbakiyya: Royal Spouse, Autonomus Investor. İçinde; *The Mamluks in Egyptian and Syrian Politics and Society*, ed. M. Winter ve Amalia Levanoni. Leiden: 277-94.
- [57] Poliak, A. N. 1939. *Feudalism in Egypt, Syria, Palestine, and the Lebanon 1250-1900*. London.
- [58] -. 1940. *Toldot ha-yacasim ha-agrariyim be-mitzrayim, suriya ve-eretz-yisra el be-sofyemei ha-benayim uva-zman he-hadash [History of Agrarian Relations in Egypt, Syria and Palestine in Medieval and Modern Times]*. Jerusalem.
- [59] Powers, D. 1993. The Maliki Family Endowment: Legal Norms and Social Practices. *International Journal of Middle Eastern Studies* 25: 379-406.
- [60] Qadri, Muhammad. 1320/1902. *Kitab Qanun al-adl wa-l-insaf lil-qada 'aid mushkilat al-awqaf*. 3.edisyon. Cairo.
- [61] Rapoport, Y. 2003. Legal Diversity in the Age of Taqlid: The Four Chief Qadis under the Mamluks. *Islamic Law and Society* 10.2: 210-28.
- [62] -. 2005. *Marriage, Money and Divorce in Medieval Islamic Society*. Cambridge.
- [63] Rafeq, Abdul-Karim. 2006. The Application of Islamic Law in the Ottoman Courts in Damascus: The Case of the Rental of Waqf Land. İçinde; *Dispensing Justice in Islam: Qadis and their Judgments*, eds. Muhammad Kh. Masud, R. Peters and D. S. Powers. Leiden:411-25.
- [64] Reilly, J. A. 1990. Properties around Damascus in the Nineteenth Century. *Arabica* 37:91-114.
- [65] -. 1995. Urban Hegemony in the Hinterland of Ottoman Damascus: Villages, Estates and Farms in the Nineteenth Century. İçinde; *Histoire economique et sociale de l'Empire ottoman et de la Turquie (1326-1960)*, ed. D. Panzac. Paris: 455-70. Ayrıca burada da; *Collection Turcica* 8 (1995): 455-70.
- [66] -. 1995. Women in the Economic Life of Late-Ottoman Damascus. *Arabica* 42: 79-106.
- [67] Richards, D. S. 2004. Glimpses of Provincial Mamluk Society from the Documents of the Haram al-Sharif in Jerusalem. İçinde; *The Mamluks in Egyptian and Syrian Politics and Society*, ed. M. Winter ve Amalia Levanoni. Leiden: 45-57.
- [68] Saghbini, Souad. 2005. *Mamlukische Urkunden aus Aleppo: Die urkundensammlung (garni'almustanaddt) der mamlukisch-aleppinischen Familie Ugulbak*. Hildesheim: Zurich & New York.
- [69] Sato, T. 1997. *State and Rural Society in Medieval Islam: Sultans, Muqtas and Fallahun*. Leiden.
- [70] Schacht, J. 1964. *An Introduction to Islamic Law*. Oxford.
- [71] -. 'Ushr. *Encyclopaedia of Islam*, 2. edisyon, X: 917-9.
- [72] Talmon-Heller, Daniella. 1994. The Shaykh and the Community: Popular Hanbalite Islam in 12th-13th Century Jabal Nablus and Jabal Qasyun. *Studia Islamica* 79: 103-20.
- [73] -. 2005. Fidelity, Cohesion, and Conformity within Madhhabs in Zangid and Ayyubid Syria. İçinde; *The Islamic School of Law: Evolution, Devolution, and Progress*, ed. P. Bearman, R. Peters ve F. E. Vogel. Cambridge, MA: 94-116.
- [74] Tyan, E. Idjar, Idjara. *Encyclopaedia of Islam*, 2. edisyon, III: 1017.
- [75] Wakin, Jeanette A. 1972. *The Function of Documents in Islamic Law: The Chapters on Sales from Tahdwiş Kitab al-Shurut al-kabir*. Albany.
- [76] Wehr, Hans. 1979. *Arabic-English Dictionary: The Hans Wehr Dictionary of Modern Written Arabic*. Wiesbaden.
- [77] Winter, M. 2001. Inter-Madhhab Competition in Mamluk Damascus: al-Tarsusi's Counsel for the Turkish Sultans. David Ayalon Memorial Volume, *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 25: 195-211.
- [78] -. 2004. Mamluks and their Households in Late Mamluk Damascus: A Waqf Study. İçinde; *The Mamluks in Egyptian and Syrian Politics and Society*, ed. M. Winter ve Amalia Levanoni. Leiden: 297-316.

Handwritten Arabic text in a dense script, likely a manuscript or a collection of letters. The text is arranged in vertical columns, with some lines starting with large decorative initial letters. The script is highly cursive and compact. There are several large, dark ink blotches or stains on the page, particularly in the upper and middle sections, which obscure some of the text. On the right side of the page, there are vertical markings and numbers, including '1', '10', '15', and '20', which appear to be part of a margin or a list of items. The overall appearance is that of an aged, well-used document.